Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

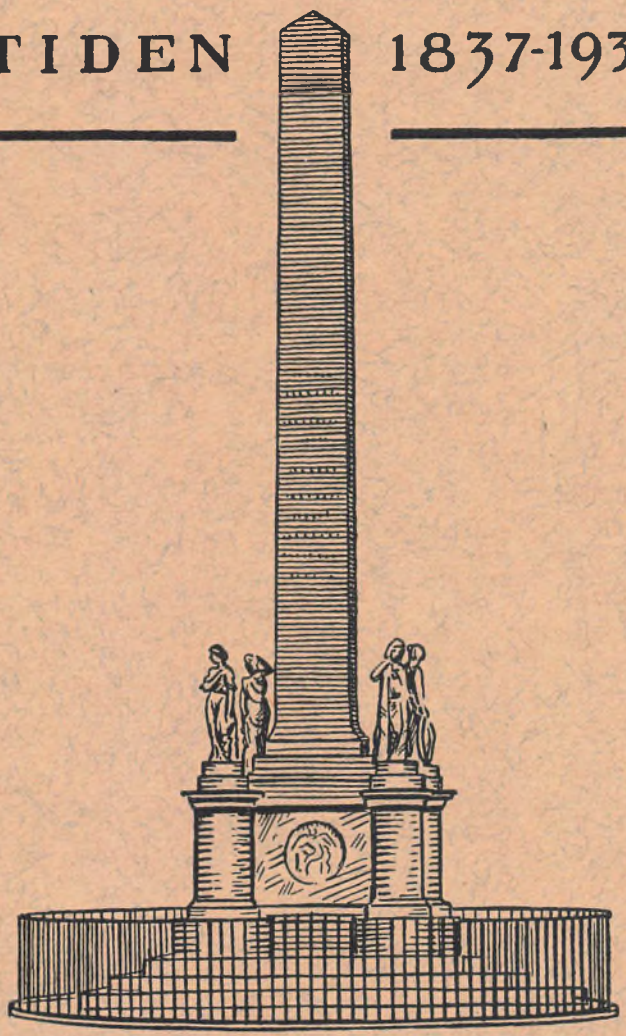
Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

FRED. NØRGAARD OG HANS JENSEN

VENSTRES HISTORIE I DANMARK

TIDEN 1837-1937

Hefte Nr. 10

KULTURHISTORISK FORLAG · ODENSE ·

rens Møder. Der blev atter større Lydhørhed for Bergs Krav om at fastholde en klar Politik overfor Provisoristerne.

Den politiske Himmel var saa overskyet, at den rette Feststemning ikke kom frem ved Festlighederne for Stavnsbaandets Løsning. Paa Sommerens Møder drog Berg til Felts mod »Ny-Estrupperne«, som han kaldte Forligstilhængerne. Han advarede mod Forligspolitikerne, der ved at snakke om Jernbanelove o. lign. vilde bortlede Opmærksomheden fra Hovedsagen. Estrup og Provisoriet er to siamesiske Tvillinger, den ene maa dø med den anden. Det synes Berg, at Aanden er veget fra Israel, men han vil rejse en Stemning, der griber Folket, saa det føler Kaldet til at rejse vort Folkehus igen, et Bolværk for Friheden.

Bergs ofte stillede Krav om et Landsdelegeretmøde maatte man nu imødekomme, efter at Holstein ogsaa i »Roskilde Dagblad« havde slaaet til Lyd derfor. Det afholdtes i København den 29.—30. September. Adgang til det havde tre Delegerede fra hver Valgkreds samt Venstres Bestyrelse, Rigsdagsmændene var udelukkede fra at tale og stemme. Berg havde en meget betydelig Tilslutning paa Mødet, selv om Forhandlingspartiet var i Flertal. C. Hostrup var Ordfører for Bojsens Fløj, Vilh. Lassen for Hørups, den unge Højskolelærer Holger Begtrup, som ansaas for Bergs politiske Arvtager, førte med stor Slagfærdighed og sjælden Veltalenhed i varme Ord et dygtigt Forsvar for Bergs Standpunkt. Der vedtoges to Resolutioner. I den første anbefaledes en Fortsættelse af Forhandlingspolitiken »til Gennemførelse af demokratiske Reformer.« Med tydeligt Henblik paa Foraarets Forhandlinger hed det: »Folketinget bør aldrig anerkende og ikke deltage i Afviklingen af de ulovlige Provisorier og ikke bringe noget som helst Offer for Gennemførelsen af saakaldte regelmæssige Tilstande, naar derved ikke naas en ubetinget Anerkendelse af Folketingets Medbestemmelsesret i Bevillings- og Lovgivningssager«, og endvidere: »Folketinget bør ingensinde give Bevillinger til og aldrig give lovmæssig Anerkendelse af de stedfundne provisoriske Befæstninger om København.« Resolutionen peger endvidere paa, at Venstre i den nærmeste Fremtid maa samle sit Arbejde om den sociale Lovgivning. Forhandlingspolitikernes Tilhængere var i Flertal, men det ses let, at Bergs Opfattelse i en ikke ringe Grad har præget Resolutionen. Neergaard skriver da ogsaa, at Delegeretmødets praktiske Resultat blev, at Døren sloges haardt i for alle Forligsforsøg i de nærmest følgende Aar.

Da Rigsdagen traadte sammen i Efteraaret 1888, skete der ret snart en ny Gruppering inden for Venstre. Bojsens nærmeste Venner samledes jævnligt til særlige Møder, de var 32, og da Bergs Gruppe ikke stemte i Partimøderne, udgjorde de Flertallet. Hørup kasseredes baade som 1. Viceformand i Tinget og som Medlem af Fællesbestyrelsen. Holstein nærmede sig derimod Hørup, og hen paa Vinteren dannede de en Gruppe paa 27 Mand.

Højre festede Landet over i Anledning af Kongens Regeringsjubilæum, Venstre svarede med Mindefester for Frederik VII. I Folketinget sluttede Høgsbro efter Aftale med Partiet Mødet den 14. November med en Erklæring om, at han ikke vilde bringe Kongen Tingets Lykønskning, fordi »Tingets store Flertal, hvor stærkt det end hævder Kongens, ifølge Grundloven uansvarlige Stilling, dog — i Overensstemmelse med den sidste, i Marts 1885, her vedtagne Udtalelse til Hs. Maj. — ikke med Sandhed formaar at ønske Hs. Maj. til Lykke med en Regeringstid, under hvilken hans Ministerium har valgt det Brud med Grundloven, Tinget den Gang søgte at afværge.«

Det blev en begivenhedsløs Samling. Berg rettede stærke Angreb paa Regeringen, som havde skabt saadanne Tilstande, at »vi konstitutionelt lever som i et af Fjenden erobret Land«. Bevillingsretten var traadt ned, »som et erobret Land trædes ned af vilde Horder.« Finansloven vilde han have standset ved 2. Behandling. Paa Tillægsbevillingsloven optog Regeringen de 8 Mill. Kr., som den allerede var i fuld Gang med at benytte til at bygge Vestfronten for. Venstre stemplede dette som grundlovsstridigt, da Regeringen efter Forkastelsen af Fæstningsloven paa Samlingens sidste Dag med Sikkerhed vidste, at den ikke vilde blive godkendt. Folketinget stemte derfor Bevillingen ud. Landstinget fik først Loven til Behandling den Dag, Samlingen skulde slutte. Ministeriet foreslog at sætte de 8 Mill. Kr. ind igen, men Andræ krævede Forretningsordenens Frist overholdt, og da han og en anden Højremand stemte sammen med Venstre, naaede man ikke de $^3/_4$'s Flertal, der krævedes til at fravige Forretningsordenen. Det blev saa til Provisorium som de andre Aar. Regnskaberne for de to første Provisorieaar 1885—86 og 1886—87 naaede endelig frem til Tinget fra Statsrevisionen. Folketinget nægtede at godkende dem.

Paa Venstres Landsmøde i Efteraaret 1889 foreslog Bergianerne, at man ikke maatte bevilge Ministeriet nogen Finanslov. Forslaget forkastedes dog med 183 Stemmer mod 96. I December udsendte de Delegeredes Overbesty-

relse et Reformprogram med følgende Indhold: 1) Statsmidlernes Anvendelse til Fremme af Erhvervslivet og Lettelse af de ringest stillede Klassers Kaar, 2) store Toldnedsættelser opvejet ved Nedgang i Militærudgifterne, 3) Alderdomsforsørgelse, 4) Understøttelse i Tilfælde af Sygdom og Ulykke, 5) Forbud mod Søndagsarbejde og overdreven lang Arbejdstid, 6) fuld Anerkendelse af Arbejdernes Organisationsret, 7) nye Husmandsbrug og Driftslaan til Husmænd, 8) Sygehjælp og Hjælpekassehjælp uden Fattighjælps Virkning, 9) hemmelig Afstemning, 10) kommunal Valgret for Kvinderne, 11) lige Adgang for Kvinder og Mænd til Erhverv, 12) Retsplejereform efter Grundlovens Bud, 13) større kirkelig Frihed og Selvstyre, 14) Forbedring af Folkeskolen, 15) ingen Godkendelse af Fæstningen til Lands eller Søs, 16) Bestræbelse for anerkendt Neutralitet, 17) Arbejde for Nordslesvigs Tilbagevenden ad fredelig Vej, en Udenrigspolitik, der fjerner Troen paa, at Danmark vil slutte sig til den ene eller anden Magt.

Dette Program kunde hele Venstre samles om. Gruppestriden kunde være bitter og beskæmmende. Den gjaldt dog ikke Programmet, men Taktik og Personer. I adskillige Aar skulde Rigsdagen komme til at beskæftige sig med dette Programs Krav.

Den 21. Januar 1890 holdtes Folketingsvalg. Det blev en stor Sejr for Bergs Gruppe, som nu kaldtes »det rene Venstre.« Berg gik ud med 10 Mand, men kom tilbage med 17, hvoriblandt de senere saa fremragende Politikere J. C. Christensen og Husmand Anders Nielsen, Tapdrup. Valget gik mest ud over de moderate Jyder, der havde været ivrige for Forlig i 1888. Neergaard faldt i Nakskov. Det vakte Opsigt, at en Socialdemokrat erobrede den rene Landkreds Skjoldelevkredsen. Det skyldtes dog ogsaa Splittelsen inden for Venstre. Hørup, der sad fænglet for en Artikel i »Politiken«, genvalgtes i Køge. Trier og Hage tilbageerobrede deres Kredse i København fra 1887. Socialdemokraterne satte Stemmetallet op fra 8000 til 17,000 Valgene betød en Gevinst for Oppositionen af tre Mandater.

Efter at Rigsdagen var hjemsendt, gav et nyt Provisorium Regeringen Penge til Bygningen af Middelgrundsfortet. Arbejdet vilde vare flere Aar, og saa længe var al Mulighed for et endeligt Forlig udelukket. Grev Holstein-Ledreborg trak sig da træt og mismodig ud af det politiske Liv og nedlagde 12. Juni 1890 sit Folketingsmandat. I et Afskedsmanifest erklærede han »Forudsætningen for sin Politik bristet nu og i Fremtiden«, fordi en Tilbagevenden

til den Grundlov, vi har haft ved »Forstaaelse i Kraft af fri Forhandling paa Grundlag af Agtelse for hinandens Ret« nu var umuliggjort.

Under en Debat om et Forslag af N. J. Larsen om at opfordre Justitsministeren til at fremsætte et Retsreformforslag holdt C. Berg den 9. November 1891 sin sidste større Tale. Af denne hans politiske Svanesang skal gengives et Brudstykke: »Jeg læste i Gaar i et Blad det Udraab: »At den gamle Mand gider!« Jeg finder det Udraab ret naturligt, at unge, ved politiske Provisorier blaserede Folk, kan finde det saa underligt, at en gammel Mand som jeg kan fastholde mit Haab om Grundlovens Sejr trods Stillingen nu. Det undrer mig aldeles ikke; thi alt synes jo at tale mod dette Haab. Man taler frit, aabent og tydeligt om, at Magten har skabt en ny Ret . . . Ministeriet er det blivende, Grundloven det vigende Moment i vor fri Forfatning. Hver Gang der er Tale om at opfordre Regeringen til noget, maa vi sige: Gaa.« Han nærer det ufravristelige Haab, »at det danske Folk skal endnu engang vinde sin Grundlov saa kær, at det faar Sejr over Provisorismen og gør alle de onde Spaadomme til Skamme. De kan jo kalde det er urimeligt Haab. . . Jeg slipper nu ikke dette Haab. Det er meget muligt, at mine Øjne ikke ser det opfyldt — men hvad gør saa det? Tusinder, og deres Tal vil — det er ogsaa mit urimelige Haab — vokse Aar for Aar, Tusinder deler dette urimelige Haab med mig, og en Gang vil Vrøvlet, Fejgheden og Modløsheden blive blæst bort saaledes, at vi har et Folketing, som paa ny siger til Statsraadet: Der er ingen Udvej for eder med det danske Folk. En Tid kan I holde ud, og det kan gaa op og ned, det kan se ud til, at vi er lige ved at segne, men saa — ja saa springer et evigt sprudlende Væld, Frihedskærligheden, frem i Folkesindet og skaber sine Repræsentanter, og der staar de da saa stærke, at dette Ministerium ikke kan holde ud, endsige noget andet Ministerium faa Mod til at fortsætte eller til at gøre et ligefremt brutalt Statskup. Tillad mig at bevare dette mit Haab som min Arvepart, som Frugten af mit politiske Liv, og gør ikke alt for meget Nar ad den gamle Mand, fordi han staar fast ved dette Haab. . .«

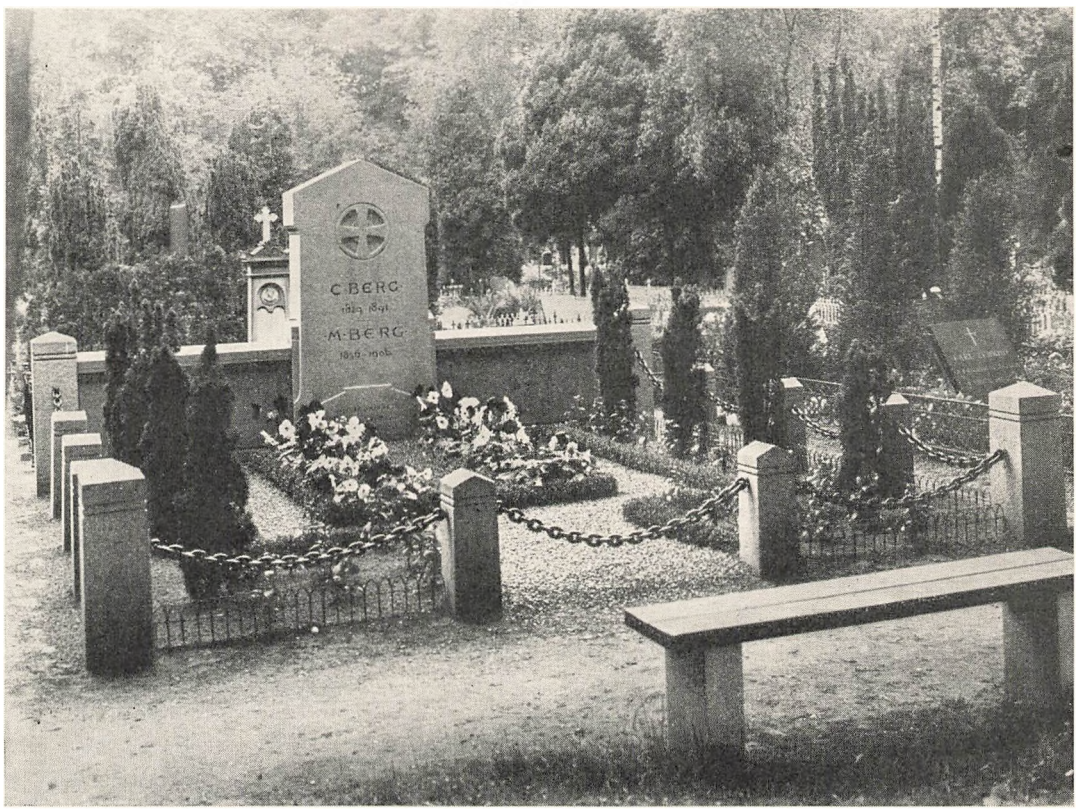
Berg havde ved Lejlighed sagt: »Gud høre min Bøn at give mig en hurtig Død, og at jeg aldrig maa opleve den Dag, jeg ikke kan arbejde.« Det kom til at gaa efter hans Ønske. Fredag den 27. November 1891 deltog han i Udvalgsmøder og om Aftenen i et Partimøde hos Grosserer P. Jensen, Stengaarden. Efter Hjemkomsten gik han ved Midnatstide i Seng. Lidt hen paa Natten blev han syg og gled stille ind i Døden. Med dyb Smerte modtog

Mindestenen for C. Berg i Kolding.

Venstre over hele Landet Dødsbudskabet den 28. November. En af Venstres jævne Vælgere skrev, at han ved Meddelelsen om Bergs Død følte en Stemning, som han kun havde kendt Mage til, da det i hans Barndom lød ud over Landet: Kong Frederik VII er død.

For Venstremænd med Bergs Indstilling var Stillingen ikke særlig lys. Provisorismen fortsatte trods det store Vælgerflertals Protest. Fæstningsbygge-

C. Bergs Gravsted.

riet, der kostede ca. 40 Mill. Kr., tilendebragtes uden Bevilling. Folketinget var brutalt knægtet. Venstre stod enigt om Maalet, men stærkt splittet om Taktik og Personer. En trofast Kreds af Bergs Venner med N. P. Madsen-Mygdal, J. C. Christensen og Anders Nielsen stod parate til at føre Bergs Politik videre. Inden for det forhandlende Venstre arbejdede man trods Skuffelser og Nederlag ufortrødent videre for Bojsens Politik i Haab om, at den skulde bane Vej for et Systemskifte. Og var det først naaet, maatte Venstre vel atter kunne forenes som i Halvfjerdserne.

Et bevæget Tidsrum var ved at rinde ud. Mange stærke og gode Kræfter sled sig op i Kampen for det folkelige Selvstyre. Forrest i denne Kamp stod C. Berg i disse Aar, tiljublet og ombølget af Vælgerne som ingen anden Venstreforer. Midt i Kampen gled Venstres Banner ham af Hænde, og den gamle Politiker stedtes til Hvile i Kolding. I et Mindedigt af Holger Drachmann findes et Par Linjer, der kan staa som et Eftermæle:

Men Bruset fra et Junihav
ombølger Kæmpens Grav.

LITTERATUR:

(tiende og ellevte Afsnit)

»Dansk Folketidende«. Udg. af Sofus Høgsbro, 1870—1883 — Sofus Høgsbro's Brevveksling og Dagbøger 1858—1901 ved Hans Lund, I—II (1923—25) — Det danske Folks Historie. Bind VIII (P. Munch: Forfatningskampen 1870—1901) (1929) — Povl Engelstoft og Frantz Wilhelm Wendt: Haandbog i Danmarks politiske Historie (1934) — Thomas Larsen: En Gennembrudstid, II (1923) — D. G. Monrad: Politiske Breve 1—19 (1874—82) — Fred. Nørgaard: Danmark fra 1864 til Nutiden (1927) — Fred. Nørgaard: D. G. Monrad (1918) — A. F. Kriegers Dagbøger 1848—80. Bind V—VII (1923—25) — Erik Henrichsen: Mændene fra Forfatningskampen, I—II (1902—04) — Frode Aagaard: C. Berg (1929) — Fred Nørgaard: C. Berg (1915) — Erik Henrichsen: C. Berg (1911) — Erik Henrichsen: Viggo Hørup (1910) — Hans Jensen: Lars Bjørnbak (1919) — Redaktør Hans Jensen: Politiske Personer og Begivenheder (1918) — Klaus Berntsen: Erindringer, I—III (1923—25) — N. Neergaard: Erindringer (1935) — N. P. Madsen-Mygdal: Politiske Oplevelser (1912) — N. J. Larsen: Erindringer fra Kamppolitikens Dage (1923) — Hans Jensen: Grundtvigianismen i dansk Politik (N. F. S. Grundtvig. Et Festskrift) (1933) — Frode Aagaard: En Brydningstid (»Hjem og Skole« 1932) — »Tidens Strøm« 1884—86 — Kr. Olesen: Fra Provisorietiden (1930) — Even Marstrand: Fra Provisorietiden (»Højskolebladet« 1935) — Jacob Marstrand: Herman Trier (1936) — Edv. Brandes: Konge og Ministerium (om Situationen 1877, Tilskueren, 1930) — Dansk biografisk Leksikon, 1933 og flg. Aar: Neergaards og Hans Jensens Biografier af ledende Venstremænd og Povl Engelstofts om Hørup — V. C. S. Topsøe: Politiske Portrætstudier (1878) — Zodiacus: Parlamentariske Stjernebilleder (1875) — H. Wulff: Den danske Rigsdag (1882) — J. V. Christensen: Dansk Provinspresses Historie i Jubilæumsskriftet »Dansk Provinspresse« (1925).

TOLVTE AFSNIT

FRA C. BERG'S DØD TIL FORLIGETS AFSLUTNING 1894

DEN NYE SOCIALPOLITIK

Af Hans Jensen.

FORUDSÆTNINGER

Under Venstres og Højres bitre Magtkamp gennem Halvfjerdserne og Firserne er Interessen for de egentlig samfundsforbedrende Foranstaltninger traadt stærkt tilbage. »Visnepolitik«en blev nødvendigvis det modsatte af »Socialpolitik«. Allerede fra Tiden omkring 1870 har man dog under Indtryk dels af de sociale Forhold i Tiden, der ikke mindst var uheldige for den store Befolkning af Landarbejdere, dels af den begyndende Socialisme drøftet Spørgsmaal om at gøre noget mere ad Lovgivningens Vej for dem, der kun var istand til at tjene det mest nødtørftige til Livets daglige Ophold og derfor heller slet ikke stod rustet til at møde de særlige Vanskeligheder, der kunde ramme dem i Form af Sygdom, Alderdom og Arbejdsløshed.

Den væsentligste offentlige Forsorg, man da kendte i Danmark, var Fattigforsørgelsen, saaledes som den var blevet i Grundtræk organiseret fra det 19. Aarhundredes Begyndelse, men med en ny Tendens til at anbringe de trængende i Fattiggaarde og Fattighuse.

Bortset fra Sygehuse og Stiftelser var der ved Siden af blot nogle »fri Fattigkasser«, hvis Hjælp ikke retsligt havde Fattighjælpens Virkning; de støttedes af Kommunerne og private, men raadede ikke over store Midler. I Halvfjerdsernes Begyndelse er begyndt en Diskussion om det bestaaende Fattigvæsens Formaalstjenlighed og Retfærdighed. Det er særlig faldet i Øjnene, at ved Siden af alle dem, der ved egen Skyld, i Kraft af Dovenskab og Uordentlighed, kom til at ligge Fattigvæsenet til Byrde, var der en Klasse af virkelig beklagelsesværdige Mennesker, som uden egen Skyld fik den haarde Lod som Fattiglemmer, hvormed faktisk fulgte Tabet af de almindelige borgerlige Rettigheder (Valgret) og personlig Selvstændighed, nemlig alle dem, der ved Sygdom eller Alderdom var slaaet ud i Tilværelseskampen og derfor ikke, trods den bedste

Vilje til at klare sig selv, havde andre Muligheder. Den jyske Venstrepolitiker Thomas Nielsen (født 1838, valgt til Folketinget i Vejle fra 1869 til 1887, senere Landstingsmand) fremhævede det sørgelige i, at stræbsomme Mennesker paa denne Maade gik tabt for Samfundet, saaledes som det nødvendigvis maatte ske, naar de efter at have opnaaet Understøttelse blev behandlet og opfattet af sig selv og andre som Borgere af anden Klasse. Han opstillede det Spørgsmaal, om det virkeligt var tidsvarende at ofre saa mange Millioner aarligt paa Fattigvæsenet, naar det dog ikke var til nogen Velsignelse for Modtagerne, medens de anvendt paa anden Maade kunde holde mange oven Vande. For ham stod altsaa Fattigforsørgelsen som en for Samfundet meget dyr Form for offentlig Understøttelse.

Thomas Nielsen var en Mand med den mest levende Interesse for at højne Kaarene for de ubemidlede Samfundsklasser og navnlig for den store Klasse af Husmænd og Landarbejdere. Han var desuden i Besiddelse af betydelige Kundskaber og en meget selvstændig Tankegang paa det sociale Spørgsmaals Omraader. Han havde skabt sig en personlig præget Samfundsopfattelse, der betegnede et bevidst Brud med den gammelliberale, der havde været uden Sans for, at Statens Indgriben i Forholdene maatte til, hvis de virkelig skulde forbedres. I en Tale under Rigsdagssamlingen 1874—75 har han fremhævet, hvorledes der gennem den frie Konkurrence er blevet gjort et stort og vigtigt Sløjfningsarbejde, men nu er Tiden inde til at opføre en ny Bygning paa den saaledes ryddede Grund, for saa gavnligt den frie Konkurrences liberale System end har virket, saa har det dog ogsaa bragt uheldige Frugter. Thomas Nielsen vedkendte sig udtrykkeligt den Opfattelse, at det var Statens Opgave ikke blot at være en Retsstat, men at gøre sine Indbyggere lykkelige; det er en Tankegang som hans, der bryder igennem indenfor Venstre i Tiden omkring 1890.

I Halvfjerdserne er der væsentlig blevet arbejdet paa at løse det sociale Spørgsmaal gennem Selvhjælpsbestræbelser. Man stiftede private og privat understøttede Foreninger og Sygekasser med det Formaal, at Arbejderne selv ved Indskud i gode Tider skulde sikre sig Underhold, naar Nød og Sygdom ramte dem, og ogsaa som gamle blive istand til at holde sig klar af Fattigvæsenet. 1875 var der blevet nedsat en Arbejderkommission, der bl. a. drøftede Alderdomsforsørgelsen, men ikke fik store Resultater (dog skyldes det den, at der 1880 udstedtes en Lov om Husmandskreditforeninger med Stats-

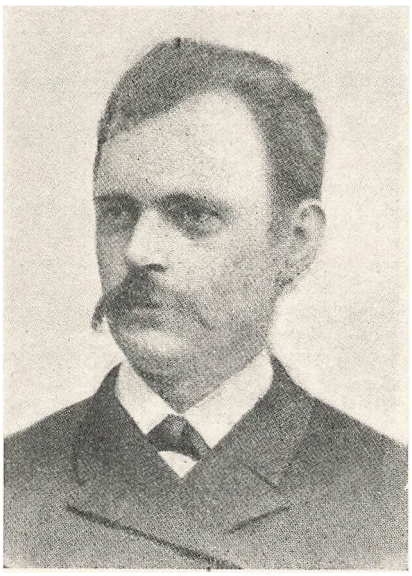
garanti under Statskontrol). I Rigsdagssamlingen 1881—82 stillede Venstremanden J. H. G. Tauber Forslag om en tvungen Alderdomsforsørgelse gennem Forsikring med Statsstøtte, og foranlediget derved stillede Estrup 1883 et Forslag om billig frivillig Forsikring med Statsstøtte. Det var imidlertid lige under »Visnepolitiken«, den storpolitiske Kamp optog alle Kræfter, og Forslagene førte ikke til noget.

Først da man begyndte at trættes af den rene Magtkamp, blev der taget alvorligt fat paa de sociale Spørgsmaal ud fra en Erkendelse af, at »Selvhjælpen« eller blot »Hjælp til Selvhjælp«, som Slagordet ofte lød, ikke var et tilstrækkeligt Middel til Opnaaelse af den Forbedring i Forholdene, man gerne vilde gennemføre.

Det var ikke alene den forfatningspolitiske Kamp, der ved 1890 er indtraadt i en ny Fase, der er foregaaet et afgørende Omslag i Udviklingen af de samfundsmæssige Forhold. Gennem Halvfjerdserne og Firsernes Udvikling er der sket en væsentlig Udvidelse af Landets Industri og Forøgelse af Bybefolkningen. Til Gengæld var der ved at blive Mangel paa Arbejdskraft indenfor Landbruget, der ikke blot mistede mange Folk ved Indvandringen til Byerne, men ogsaa ved Udvandring til Amerika. Manglen blev mærkbar netop i en Tid, da Konjunkturerne for Landbruget følte saa stærkt forringede, fordi der var blevet Misforhold mellem de Priser, der kunde opnaas for Produkterne og de Udgifter, der skulde bæres; man tænkte sig under de Forhold ikke saa let Muligheden af højere Løn, snarere at en Indgriben fra Statsmagten kunde være formaalstjenlig.

Det blev af de politiske Landbrugsrepræsentanter set som et alvorligt Spørgsmaal, hvorledes det skulde være muligt at skaffe Arbejderne paa Landet større Tryghed i Livsforholdene, alene for at Landbruget i Fremtiden kunde faa det fornødne Antal Arbejdere. Hertil kom saa en rent politisk Betragtning for Mænd af baade Venstre og Højre, nemlig den, at Landarbejdernes Forhold, hvis de ikke forbedredes, vilde føre til, at Socialismen kom til at finde Udbredelse paa Landet og saaledes skabe en farlig Kløft mellem den besiddende Bondestand og den ubemidlede Del af Landbrugsbefolkningen. Et uhyggeligt Varsel i denne Retning syntes at indtræffe, da den østjyske rene Landkreds Skjoldelev ved Folketingsvalget 1890 valgte den aarhusianske Socialdemokrat Harald Jensen (Redaktør af »Demokraten«) til sin Repræsentant. Der var fra 1890 3 Socialdemokrater i Folketinget, 1 i Landstinget.

Kun langsomt er der i videre Krese af Venstrepartiet paa Rigsdagen blevet Forstaaelse af, at de socialpolitiske Spørgsmaal rummede en afgørende Vægt ved Siden af de forfatningspolitiske Spørgsmaal. En ung og meget varmt interesseret Foregangsmand paa dette Omraade fik Venstre 1887 i den unge N. Neergaard, der da første Gang var blevet valgt til Folketinget. Gennem Studier og Indtryk fra Rejser og ikke mindst ved Deltagelse i det private Understøttelsesarbejde i Hovedstaden var Neergaard kommet til en stærk Overbevisning om, at der fra Statsmagtens Side maatte gøres noget til Sikring af de ubemidledes Kaar. Allerede før han selv indtraadte i Rigsdagen, havde han overfor sine Partifæller anbefalet et Andragende fra Socialdemokratiet om Statsstøtte til Arbejdsløshedskasser uden dog her at have Held med sig. I Folketingsperioden 1887—90 blev han, skønt ny Mand, sit Partis Ordfører for tre Forslag vedrørende social Forsorg, som i denne Periode kom til Udvalgsbehandling. Det lykkedes at faa gennemført et Forslag, stillet af Socialdemokraterne og H. Trier om Statslaan til Ombygning af overbebyggede og usunde Bydele i København og Købstæder og Opførelse af Arbejderboliger, derimod ikke paa Grund af Højres Modstand et af de samme stillet Forslag om Eftergivelse af Fattigunderstøttelse og Hjælp af det offentlige udenfor det almindelige Fattigvæsen og heller ikke et andet, af Venstre stillet Forslag om Oprettelse af Hjælpekasser.

N. Neergaard. Fotografi fra ca. 1890.

Neergaard var ikke mindst Fyr og Flamme for den Tanke, at den offentlige Hjælp, der ydedes i et saa uforskyldt Tilfælde som Sygdom, ikke skulde føre til Tab for vedkommende af hans borgerlige Ære og Ret, og han var lidt skuffet over, at der ikke rørte sig den samme Begejstring i Rigsdagen som Helhed. I Efteraaret 1888 talte han i Folketinget om, at der røbede sig en vis Uldenhed under Behandlingen af den Slags Sager, en vis Mangel paa den Varme og Glød, som skulde være over Behandlingen, hvor det gælder Livs- og Æresspørgsmaal for saa mange Mennesker. »Det var«, siger han i sine »Erindringer«, »gaaet lidt træls for ham at faa den Tankegang til at

trænge igennem i Forhandlingspartiet, at det var paa de sociale Spørgsmaal, det maatte gøre Hovedindsatsen i sin Forhandlingspolitik«.

Imidlertid var det tydeligt begrundet i Forholdene og de Stemninger, der stadig stærkere kom frem i alle Lejre, at det forhandlende Venstre og det regerende Højreparti netop maatte søge at finde hinanden paa det Omraade; her laa paa meget iøjnefaldende Maade baade et brugbart Middel og et stort praktisk Maal for Afslutningen af den forfatningspolitiske Magtkamp. Indenfor Højre og Regeringen var der en stærk Bevægelse for at tage de sociale Opgaver op, og det har i nogen Grad været under Indtryk af, hvad der i Firserne skete i Tyskland, hvor Bismarck og hans Tilhængere, altsaa det tyske Højre, gennemførte vigtige Socialreformer paa Grundlag af Forsikring med Statsstøtte (1883 Sygeforsikring, 1884 Ulykkesforsikring, 1889 Invaliditets- og Alderdomsforsikring). Det blev ogsaa for det danske Højre en afgjort Sag, at Forsikringsprincippet var at foretrække for den rene Understøttelse, og at man for saa vidt dog skulde kunne bygge den nye Lovgivning paa »Hjælp til Selvhjælp«. For Venstre var det mere nærliggende at tænke sig Muligheden af en ren Understøttelse uden Fattighjælpens Virkninger, idet man gik ud fra, at de, der skulde hjælpes, i Virkeligheden var Mennesker, der ikke ved den lille Løn, de tjente, havde nogen Mulighed for at lægge noget op for Sygdomstilfælde eller til de gamle Dage, og at man derfor heller ikke kunde forlange Forsikringspræmier af dem. Ved de jyske Landboforeningers Delegeretmøde i Efteraaret 1890 holdt N. Neergaard et Foredrag om Nødvendigheden af den offentlige Alderdomsforsørgelse; han tog her bestemt Afstand fra Forsikringstanken og redegjorde for »den socialøkonomiske Bevægelse i den nyeste Tid, der i Modsætning til den tidligere herskende Opfattelse stærkt søgte at drage Staten i Forgrunden og især kræve dens Bistand til Udjævning af for stærkt stigende sociale Modsætninger«. Det var en ny Socialliberalisme, der her førte Ordet, og Opfattelsen er den, at Socialreformerne ikke blot skal tjene til større Sikring for de besiddelsesløse, men ogsaa til Fremme af den sociale Lighed.

I Venstres Programudtalelse fra 1889 krævedes i det første Punkt Statsmidlernes Anvendelse til Fremme af Erhvervslivet og Lettelse af de ringest stillede Klassers Kaar, og iøvrig var der Tale om Alderdomsforsørgelse og andre Reformer. Det passede godt hermed, at Højre 1888 havde gjort den sociale Lovgivning til Hovedemnet paa sit Delegeretmøde og ved Resolution

principielt godkendt to Forslag, der samme Aar var forelagt af Regeringen i Landstinget, om henholdsvis Sygekasser og Ulykkesforsikring. Den nye Socialpolitik laa i Luften, og der var ligesom et Kapløb mellem de forskellige Retninger for at føre dem frem. Spørgsmaalet var væsentlig, ikke om man overhovedet skulde have den nye Lovgivning, men hvordan den i det enkelte skulde formes. Her gjorde sig Modsætninger gældende mellem Venstregrupperne indbyrdes, men de var bestemt i højere Grad af taktiske Bevæggrunde i Sammenhæng med den hele Strid om Forligspolitiken end af de forskellige saglige Synspunkter.

REFORMARBEJDET 1890—91. ALDERDOMSLOVEN AF 1891.

Ved Finanslovbehandlingens Begyndelse i Oktober 1890 var Frede Bojsen og Hørup de indledende Talere fra Venstres Side, og der blev stor Forskel paa deres Udtalelser. Bojsen udtalte bl. a., at det nu skulde vise sig, om den politiske Ager kunde bære andet end Ukrudt, og at den kommende Rigsdagssamling fortrinsvis burde vies til »Arbejdet for Smaafolks økonomiske Vel«. Der havde i de sidste Aar udviklet sig et vist Kapløb i denne Retning, men nu var det paa Tide, at der blev »noget Udbytte af de mange store Ord«, og at »Smaamanden omkring i Landet kunde faa en Følelse af, at Samfundet kunde naa ham med andet end Politistaven«. Især gjaldt det, fremhævede Bojsen, for Landarbejderne, thi for ingen var Livets Kaar saa ringe som for dem, »og naar de støttedes og styrkedes i deres tunge Arbejde, kom man desuden det betrængte Landbrug til Hjælp paa den kraftigste, sundeste og mest ligefremme Maade«.

En helt anden Tone var der over Hørups Tale. Han tog Afstand fra Tanken om at gaa over til et omfattende Reformarbejde nu. Der gærede nok, indrømmede han, rundt i Verden Tanker om en retfærdigere Ordning af Samfundstilstandene, men der raadede ikke endnu tilstrækkelig Oversigt over dette Omraade til, at man kunde lovgive derpaa i nogen stor Udstrækning eller med betydelig Virkning; for Tiden kunde der derfor hos os som andre Steder kun være Tale om ganske ringe Reformtanker i Retning af Sygekasser, Ulykkesforsikring og den Slags, ikke om noget, der bragte virkelig Tilfredsstillelse. Saaledes udtryktes i det daværende Øjeblik Modsætningen mellem »radikal« og »moderat« Politik, paa den »radikale« Side var der en dybtgaaende Tvivl om

Muligheden af virkelig dybt indgribende Forbedringer i de daværende Samfundsforhold, paa den »moderate« en lys Tillid til, at det kunde nytte at tage et virkelig praktisk Arbejde op. Det maa tilføjes, at ikke alle, der var Modstandere af Forhandlingspolitiken, tænkte just som Hørup; det almindelige var, at man indenfor baade den Hørupske og den Bergske Venstregruppe nok havde Interesse for Reformer, men ikke mente, de skulde gaa forud for det, der var Venstres egentlige Maal: Sejren over Højre og Provisoriernes Ophør. Det laa særlig til Hørups Natur væsentlig at interessere sig for Politik som en Magtkamp, ikke som et Arbejde for bestemte Sager og Lovgivning. Frede Bojsen mødte derimod nu, som ingen Venstrepolitiker tidligere, med et stort positivt Reformprogram omfattende Ændringer i den indirekte Beskatning og en omfattende, grundlæggende Lovgivning paa en hel Række socialpolitiske Omraader; medvirkende ved Programmets Udformning havde Neergaard (mellem Valgene 1890 og 1892 ikke Medlem af Folketinget) været.

Fra Folketingssalen.

30. Oktober indbragte Bojsen Forslag om næsten fuldstændig Ophævelse af Sukkerafgiften og Indførelse i Stedet af en Skat paa bajersk Øl, tillige et Forslag om Havelodder for Landarbejdere. Det sidste Forslag vidnede om den særlige Interesse, der under de socialpolitiske Bestræbelser næredes for Landarbejderne, og det blev Spiren til den senere Statshusmandslovgivning, men foreløbig skulde der ikke komme noget ud af det. Om Sukker- og Ølloven førtes der lange heftige Forhandlinger; Bojsen og hans Tilhængere forsvarede den med, at Sukker var et Næringsmiddel for den store Befolkning, Øl derimod Luksus, medens Hørup mente, at det var farligt med en Ølskat, da Forbruget her var stigende og derfor vilde bringe for mange Penge ind i Statskassen. Saa absolut mod at beskatte Øllet var Hørup dog ikke, hvad der viste sig ved, at han og Berg 17. December forelagde et Forslag til Alderdomsunderstøttelse med faste Beløb for alle over 62 Aar, hvortil Pengene skulde skaffes netop ved Ølskat.

Det paagældende Forslag var udarbejdet af Statistikeren Marcus Rubin; men en af Bojsens Tilhængere i Folketinget, Chr. Ravn, skaffede sig en vis Berømmelse ved at erklære, at han kunde have lavet det Forslag paa 10 Minutter. Rubin fortæller i sine Erindringer, hvor paafaldende lidt interesseret Hørup var i selve Sagen; den var kun »Politik« for ham. Derimod er det givet, at hans Medforslagsstiller, Berg, var virkelig dybt interesseret i den Foranstaltning, der blev taget Sigte paa.

Fra Folketingssalen.

Berg erklærede under Forhandlingerne, at han aldrig havde set noget Forslag fra den danske Rigsdag og overhovedet fra nogen parlamentarisk Forsamling, der havde grebet ham med en saadan Varme: »Den højeste Morallære, jeg kender, sætter som et af sine første Bud at gøre vel og navnlig imod de mindste Brødre. Den møder jeg i dette Lovforslag«. For Berg var Alderdomsforsørgelsen simpelthen praktisk Kristendom, og med sin varme Forstaaelse af den jævneste Befolknings Kaar skildrede han den store menneskelige Velsignelse, der kunde flyde af denne Ordning: »Hvor mangen Søn eller Datter har ikke med Sorg maattet se Fader eller Moder eller dem begge, hvis de lever, gaa under Fattigvæsenet, fordi det er dem umuligt at hjælpe. Forholdet bliver nu ganske anderledes. Bedstemoderen med sine hundrede Kroner kan sysle med Børnene, medens Moderen da tillige med Manden kan gaa paa Arbejde. Hun er velkommen i det fattige Hjem, hvor de før umulig kunde holde hende.« Ud fra et bedre Kendskab til Forholdene i de jævne, smaa Hjem kunde der næppe være talt til Gunst for det i sit Sigte saa vidtrækkende Reformforslag, der her var ført frem.

Af Interesse er det ogsaa at se, hvorledes den Mand, J. C. Christensen, der skulde blive Bergs politiske Afløser, udtalte sig. Han bemærkede først, at Arbejderspørgsmaalet havde vakt Interesse rundt i Landene og ogsaa i Danmark. »Dette Arbejderspørgsmaal«, fortsatte han, »bliver især brændende, hvor Samfundsforholdene er saaledes, at Arbejderne ikke med deres Vilje kan have et saadant Udkomme, at de kan føre en menneskelig Tilværelse.«

J. C. Christensen satte Pris paa det forelagte Forslag, fordi det vilde raade Bod paa den særlige Trang, der indtraadte ved Arbejdskraftens Tab i Alderdommen, men han vilde helst have Midlerne tilvejebragte ved en Skat paa Formue og Indtægt. »Thi hvad er i Grunden en Alderdomsforsørgelse?« spurgte han, og Svaret formulerede han saaledes: »Det er det, at man søger at udjævne den Forskel mellem Formuerne, som Samfundsforholdene har indført, at man søger at raade Bod paa den Skade, at Formuerne er saa forskelligt og ulige fordelte i Landet.« J. C. Christensen saa altsaa Alderdomsforsørgelsen som et Middel til jævnere Fordeling af Samfundsgoderne, og alene derfor har han anset det for fuldt berettiget, at det offentlige bar hele Byrden derved; som de fleste i Venstre har han heller ikke troet det muligt at paalægge de ubemidlede Samfundslag den Byrde, som Forsikringspræmien vilde være.

Fra Snapstinget.

Bergs og Hørups Forslag var taktisk et Modtræk mod det forhandlende Venstre og Bojsen; det blev ikke vedtaget, men fik sin praktiske Betydning ved at sætte Gang i Sagen om det hele Spørgsmaal. I Tilknytning til Forhandlinger om Forslag til en ny Fattiglov, der rummede en Paragraf om Hjælp til gamle, der ikke skulde regnes for Fattighjælp, førtes Spørgsmaalet stærkt i Forgrunden, og det forhandlende Venstre og Højre fandt hinanden i denne som i andre Sager. En stor Rolle i de socialpolitiske Forhandlinger spillede fra Højres Side den forstaaende og dygtige Indenrigsminister, H. P. Ingerslev, under hvis Ministerium de paagældende Sager hørte. Paa det forhandlende Venstres Vegne var Frede Bojsen helt igennem den taktiske Leder; men det blev dog nødvendigt at foranstalte en systematisk Drøftelse mellem en større Kreds af forhandlende Venstremænd paa den ene, en Kreds af Højremænd paa den anden Side. En saadan Drøftelse fandt Sted 6. Marts 1891, og det lykkedes at komme til Enighed om, hvad der skulde gennemføres af nye told- og socialpolitiske Foranstaltninger (Loven om Havelodder gled her ud). Dagen efter blev Overenskomsten stadfæstet af Regeringens Chef, Estrup, og

der var nu aaben Bane for et Lovgivningsarbejde med Tilslutning fra baade det forhandlende Venstre og Højre.

9. Marts stilledes der med Chr. Ravn som Ordfører et Forslag i Folketinget om en særlig Alderdomsunderstøttelseslov; det vilde modsat Bergs og Hørups kun give Hjælp til værdige trængende og ikke efter faste Takster, men efter Kommunalbestyrelsens Skøn. Hørup erklærede, at han kun med »Modbydelighed« kunde udtale sig om dette Forslag, og Berg fandt, at de gamle paa denne Maade blev altfor afhængige af Kommunalraadene. Som Led i Overenskomsten mellem Højre og det Bojsenske Venstre var Forslagets Gennemførelse imidlertid sikret paa Forhaand trods Modstanden fra de Bergske og Hørupske Grupper. I det hele kunde de forskellige Reformer, der blev det praktiske Resultat af den bevægede Rigsdagssamling 1890—91, gennemføres i Folketinget med ca. 60 mod ca. 40 Stemmer.

Der vedtoges en Ølskat og en Nedsættelse af Sukkertolden, begge noget mindre end oprindeligt foreslaaet af Bojsen, endvidere baade den nye Fattiglov og Loven om Alderdomsunderstøttelse, hvilke sidstnævnte Love begge kunde udstedes med Kongens Underskrift 9. April 1891. Fattigloven betød afgjort et humant Fremskridt, den forbød bl. a. den gamle Skik at lade de fattige gaa paa Omgang eller at bortlicitere dem til Underhold; den, der i fem Aar holdt sig borte fra Fattigvæsenet, fik ydet Hjælp eftergivet, og i Tilfælde af uforskyldt Trang skulde der kunne ydes Hjælp uden Fattighjælps Virkning (altsaa uden Tab af Valgret). Den særlige Paragraf i det oprindelige Forslag vedrørende Hjælp til gamle var gaaet ud; men i Stedet traadte saa Loven om en Alderdomsunderstøttelse.

Ved denne betydningsfulde Lov blev det fastslaaet, at ubemidlede, der havde stræbt ærligt gennem Livet for at opretholde sig selv og deres Familie, paa de gamle Dage skulde have Adgang til et Underhold fra det offentlige uden af den Grund at falde i Vanære eller tabe deres almindelige Borgerret. Betingelserne blev, at de paagældende ikke i 10 Aar (fra 1908 blot 5 Aar) havde faaet Fattighjælp, at de ikke var blevet ubemidlede ved at bortgive Midler, de havde haft, og at de ikke var dømt for vanærende Handlinger eller havde ført et forargeligt Liv. Understøttelsen, der skulde dække »det nødvendige Underhold«, blev fastsat af Kommunalbestyrelserne, og Staten tilskød i den Anledning til Kommunerne aarligt 2 Millioner Kr. (fra 1899 2½ Mill., fra 1902 Halvdelen af Kommunens Udgifter). Fra Modstandere i Venstre var denne Lov blevet skarpt kri-

tiseret, fordi den ikke satte faste Takster for Hjælpen; mange i Højre ansaa det for yderst betænkeligt, at den byggede paa ren Understøttelse og slet ikke paa Forsikring. Dens Principper var dog saa holdbare, at de blev staaende, indtil Krag som Venstres Indenrigsminister 1922 gennemførte Aldersrenteloven (med de faste Takster for Understøttelsen).

SYGEKASSELOVEN AF 1922. DEN FORTSATTE REFORMBEVÆGELSE

I Rigsdagssamlingen 1891—92 fortsattes Arbejdet for Reformer. Det hørte ikke til det, der i egentlig Forstand kan kaldes Socialpolitik, men var i Pagt med den nye Stræben efter at se praktiske Resultater af Rigsdagsarbejdet, naar N. J. Larsen i Folketinget stillede Forslag om at opfordre Regeringen til at gennemføre en Retsform som den, der først mange Aar senere skulde blive til Virkelighed i Overensstemmelse med Grundlovens Løfteparagraffer herom (m. H. t. Adskillelse af Forvaltning og Domsmagt, Offentlighed og Mundtlighed, Nævninger). N. J. Larsen var en Husmandssøn fra Odsherred (født 1845), Jurist af Uddannelse, valgt i Stubbekøbing og nu en af Frede Bojsens mest fremtrædende Tilhængere. Han havde haft stor Betydning for Venstres Politik, ogsaa som den første Redaktør af »Morgenbladet«, og gennem Provisorietiden var han den, der bedst evnede at optage virkelig juridisk Diskussion om de forfatningsmæssige Spørgsmaal med Justitsminister Nellemann. Det var kun naturligt, at han tog Initiativet i en Sag som Retsreformen og naaede at faa nedsat en Proceskommission, der dog først efter mange Aars Forløb kom til at afgive Betænkning.

I Samlingen 1891—92 gennemførtes en meget betydelig Udvidelse af Tilskud til Høj- og Landbrugsskoler. Det store socialpolitiske Resultat blev Sygekasseloven af 12. April 1892, der ved sit Indhold nøje slutter sig til det, der havde været den bærende Tanke i Alderdomsloven. Bestræbelserne for at komme uforskyldte nødlidende til Hjælp med offentlige Midler uden derved at rykke dem ned i samfundsmæssig Henseende gjorde et nyt stort Skridt fremad. Ved Loven blev der givet Bestemmelse om Statstilskud for Sygekasser, der var anerkendt af Staten, og hvis Hjælp blev ydet til ubemidlede Medlemmer, hvorved der ikke blot var Tale om alle Slags egentlige Arbejdere, men ogsaa om f. Eks. Husmænd, Smaahaandværkere, Smaahandlende, lavtlønnede Tjenestemænd. Statstilskudet var først ½ Mill. aarlig, men blev senere forhøjet. Ved Tilblivelsen af denne Reform, der gav Sygekassebevægelsen et afgørende Stød fremad, er det et yderst

betegnende Træk, at Loven blev vedtaget aldeles enstemmigt i baade Folketing og Landsting. Det var et Led i Samarbejdet mellem det forhandlende Venstre og Højre, men selv om »de radikale«, altsaa Bergianerne og Hørupperne, mødte frem med Kritik, vilde de dog ikke stemme imod den; dertil var den i for iøjnefaldende Grad en Fordel for Landets Befolkning, og det følte fra alle Sider, at det ikke ud fra rent politiske Synspunkter var muligt at forlange en Udskydelse af de Reformkrav, der var saa stærkt fremme i Tiden.

Den hele Reformbevægelse ansporedes stærkt ved de stadig mere trykkende Tider for Landbruget, hvorved det i stigende Grad blev følt som paakrævet, at Staten ikke blot nedsatte Hovederhvervets Byrder, men ogsaa tog sociale Opgaver op, som den tidligere havde ladet ligge. Den i 1893 stiftede Agrarforening krævede ikke alene Lettelse for Landbruget, men ogsaa Støtte til Landarbejderne; den taler i sit Program om »en heldig Udvikling af Landets Arbejderforhold«, bl. a. gennem Forøgelse i Antallet af smaa Jordlodder, og i Tilknytning hertil kunde Frede Bojsen i Folketinget tale om Arbejderspørgsmaalet som det største foreliggende økonomiske og politiske Spørgsmaal i Danmark og Nødvendigheden af at løse det i hvert Fald for Landbrugets Vedkommende.

Det var det forhandlende Venstre, der paa Rigsdagen gjorde sig til Organ for Agrarbevægelsen. Ogsaa N. Neergaard, der var blevet Folketingsmand paany 1892, stod i nøje Tilknytning til denne Bevægelse. I Rigsdagssamlingen 1893—94 kunde Frede Bojsen forelægge et helt Sæt af Agrarlove, og det lykkedes at gennemføre Love om Adgang til frivillig Tiendeafløsning, om Statsstøtte til Lettelse af Amtsskatterne, om Nedsættelse af en Landbokommission (hvortil kom Oprettelsen af et særligt Landbrugsdepartement i Indenrigsministeriet).

Det var Landbokommissionens Opgave at forberede en Revision af Lovgivningen om Jords Udstykning og Sammenlægning samt at forberede en Plan om Tilvejebringelse af Jordlodder for Landarbejdere. Det sidste Spørgsmaal samlede størst Interesse paa denne Tid i alle politiske Kredse; det var paa een Gang den større Interesse for Arbejderspørgsmaalet og den gryende Bevægelse for at skabe en virkelig selvstændig Husmandsstand, der virkede i denne Retning. En af de allermest interesserede var Vilhelm Lassen, den unge Redaktør af »Aalborg Amtstidende«, der senere (1905—08) blev Venstres Finansminister; han udsendte 1894, netop i Forbindelse med Landbokommissionens Nedsættelse, en Pjece, hvori han krævede Præstegaardsjord udstykket og givet i Smaalodder til Brugere, der ikke skulde have Ejendomsret til dem, men være en Slags Fæstere

under Stat og Kommune. Han henviser her Sætningen om »den frie Jord i den frie Mands frie Haand« til »at hvile i Fred i den Fællesgrav, hvori den økonomiske Liberalismes andet Afkom er jordet.« Naturligvis var Vilh. Lassen ikke Socialist, han mente ikke, at Erhvervslivet skulde lægges ind under offentlige Kontorer, men han mente dog heller ikke, at Fremtiden tilhørte »økonomisk Liberalisme« i gammeldags Forstand. Han kunde forme sit Grundsyn saa skarpt som i disse Ord, der slutter det nævnte Skrift: »Vi har haft nok af den frie Konkurrence. Dens Virkning er i alle Lande den samme, og Virkningen er den, at de store æder de smaa. Vi trænger til en Lovgivning, der *forbyder*, at de smaa bliver ædt.«

Her er givet et særligt skarpt Udtryk for en Tankegang, som næppe nogen Højremand eller »moderat« Venstremand vilde have fremsat paa den Maade, men alligevel har en nøje Forbindelse med hele den Stemning, der ligger til Grund for den nye Socialpolitik efter 1890.

LITTERATUR

N. Neergaard: Erindringer (1935) — Følgende af P. Engelstoft og Hans Jensen redigerede Skrifter: Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmaalets Historie i Danmark 1864—1900 (1931), Sociale Studier i dansk Historie efter 1857 (1930), Mænd og Meninger i dansk Socialpolitik (1933). — Afsnit af P. Munch: Det danske Folks Historie VII—VIII (1926—29). — Danmarks Sociallovgivning (udgivet af Indenrigsministeriet 1918—23).

FORLIGSPOLITIKKEN OG DENS SEJR

Af Fred. Nørgaard

C. Berg var Forligspolitikkens skarpeste Modstander. Paa Mindestenen for ham i Kolding staar hans Valgsprog: »Gaa aldrig paa Akkord med Uretten«, det er udlagt: Slut aldrig Fred med det Ministerium, der har brudt Grundloven. Efter hans Død var der da lysere Udsigter for den Forligspolitik, som Frede Bojsen støt og med Dygtighed arbejdede for, og for det Forlig, som han aabent erkendte sig var hans Maal. Allerede i Juni 1890 skrev han i »Morgenbladet«: »Vi kan ikke opgive Haabet om at naa frem til Maalet ad Forhandlingens Vej«. Og Maalet var en Finanslov paa Lovens Grund. Men han indsaa klart, at et Forlig om Finansloven ikke for Tiden kunde lykkes. Han samlede da foreløbig sin Kraft om at gennemføre en Række Reformer, der kunde forberede et Forlig om Finansloven. Gennem en social Lovgivning til Gavn for Befolkningen vilde de to Ting komme i nærmere Samarbejde, og Sindene kunde derved beredes til det

Forlig om Finansloven, som skulde danne Afslutning paa det provisoriske Regimente. Denne Reformlovgivning er behandlet i det foregaaende Kapitel.

Rigsdagssamlingen 1891—92 endte, uden at Finansloven var vedtaget. Men som sædvanligt udstedte Ministeriet en provisorisk Finanslov. Den 1. April hjemsendtes Rigsdagen, og samme Dag fik den provisoriske Finanslov — den ottende i Rækken — Kongens Underskrift. Folketinget opløstes, og nye Valg blev udskrevet til 20. April.

Valget blev en Sejr for Forligsvennerne, Højre og det forhandlende Venstre, der samarbejdede ved Valget, hvor det var dem til Nytte. Højre høstede især Frugten af dette Samarbejde. Det vandt seks Kredse og talte nu 32 Medlemmer i Tinget. Det forhandlende Venstre havde kun en Fremgang paa eet Mandat, men det tilfaldt ingen ringere end N. Neergaard, der blev valgt i Hornsletkredsen. Han havde 1887—90 repræsenteret Nakskov, men var ikke bleven genvalgt 1890. Nu sad han igen paa Tinge, og en saglig dygtig Arbejdskraft stod paa ny til Tjeneste for det forhandlende Venstre, der nu havde 38 Medlemmer. Til Bergs og Hørups Grupper sluttede sig 30. Socialdemokraterne fik genvalgt P. Holm og Hørdum, men tabte Skoldelevkredsen, som de ved Venstres Uenighed havde vundet 1890.

Navnlig Køgevalget vakte megen Opmærksomhed. Her var Hørup valgt og blev genopstillet. Højesteretssagfører P. A. Alberti var opstillet af det forhandlende Venstre og støttedes af Højre. Han var Søn af den gamle Venstrepolitiker C. C. Alberti, der døde 1890, og Sønnen blev valgt til hans Efterfølger som Formand for Den sjællandske Bondestands Sparekasse. Selv havde han stiftet et Brandforsikringsselskab og en Smøreksportforretning. Han regnedes ikke for at være helt fint Papir som Sagfører, og tidligt viste han Spillelyst. Nød han da ikke samme grundmurede Tillid som gamle Alberti, var hans Indflydelse blandt sjællandske Bønder dog stor, og hans Anseelse var stigende. Nu stillede han sig mod Hørup i Køge, og han førte en meget paagaaende Valgkamp med egen Avis. Det var dog ikke alle forhandlende Venstremænd, der følte sig tiltalt af hans Kandidatur. Baade Redaktør Hans Jensen, »Sorø Amtstidende«, og Redaktør H. J. Hansen, »Holbæk-Posten«, tog Afstand. Men paa Valgdagen sejrede han med 1257 Stemmer mod Hørups 1132. En baade økonomisk og politisk Spiller var bleven valgt. Hørup stillede sig ikke senere. I en stor Tale i Havdrup to Aar senere tog han Afsked med sin Kreds. Tænkte han paa, hvad der

var sket ved Valget i Køge 1892, naar han endte sin Tale med at udbringe et Leve for, »at Æresfølelsen maa vaagne og vokse i det danske Folk«?

Valget 1892 styrkede i høj Grad Forligsvennerne. Langt over Halvdelen af Folketingets Medlemmer stod bag de Mænd, der arbejdede for Forsoning, og i Landstinget var der et sikkert Flertal for et rimeligt Forlig om Finansloven. En Række Dagblade støttede Forligsvennerne. Neergaard blev 1892 politisk Redaktør af »Aarhus Amtstidende«. Ogsaa andre af Provinsens Venstreblade fulgte Forligsvennerne, bl. a. saa ansete Blade som »Fyns Tidende«, »Sorø Amtstidende«, »Vejle Amts Folkeblad« og »Lolland-Falsters Folketidende«, hvis Udgiver var Folketingsmand Rasmus Claussen, og 1892 stiftede Alberti det københavnske Dagblad »Dannebrog«. »Aalborg Amtstidende«, oprettet 1889, der i Vilhelm Lassen havde en ung og evnerig Redaktør, »Østsjællands Folkeblad«, De Bergske Blade o. fl. modarbejdede derimod alle storpolitiske Forligsbestræbelser.

Mod Slutningen af Rigsdagssamlingen 1892—93 førtes en Række Forhandlinger. I disse deltog fra Højres Side især Lars Dinesen, der var valgt i Hillerød, og Landstingsmand H. C. Steffensen, fra Venstres Side navnlig Bojsen og Rasmus Claussen. Men trods ihærdige Bestræbelser endte Forhandlingerne uden Resultat.

Tiden arbejdede dog paa Forligsmændenes Side. I Sommeren 1893 forberedtes Oprettelsen af en Forening, der kunde samle Landboere af alle politiske Partier, og den 22. November 1893 dannedes »Danmarks Agrarforening« ved et Møde i Odense. Dens Stifter og Sjælen i dens Arbejde var Proprietær Andersen-Rosendal, en Lærersøn fra Ubby ved Kalundborg, som ejede Gaarden »Rosendal« ved Odense. Foreningen krævede Statsstøtte til Fremme af Landbrugets Produktion, Omlægning af Skatterne til Gunst for Landboerne og Nedsættelse af en Landbokommission. Landbrugets tyngende Kaar medvirkede til, at Foreningen i Løbet af kort Tid fik omtr. 75,000 Medlemmer. Men en Forudsætning for Opfyldelsen af dens Krav var fredelige politiske Tilstande, saa nyttigt Lovgivningsarbejde igen kunde komme i Gang. Agrarbevægelsen gav da en ikke ringe Tilskyndelse til Afslutning af et Forlig. I Januar 1894 sendte Foreningens Overbestyrelse en Skrivelse til Regering og Rigsdag. I denne udtaltes det, at den storpolitiske Strid var en Hindring for Lovgivningsarbejdet, og der fremsattes stærke Krav om at komme ud af dette politiske Uføre.

I Rigsdagssamlingen 1893—94 knyttedes igen de bristede Forligstraade.

Mange og lange Forhandlinger førtes mellem Forligspartierne, fra Venstres Side især af Bojsen, fra Højres Side navnlig af Justitsminister Nellemann. Endelig den 30. Marts 1894 opnaaedes Enighed mellem de to Parter.

Den afsluttede Overenskomst omfattede en ordinær Finanslov, en ny Hærlov, en Rigsdagsbeslutning og en Række Jernbanelovforslag.

Fra begge Sider var der gjort Indrømmelser. Det forhandlende Venstres Hovedindrømmelse var, at det maatte anerkende Københavns Landbefæstnings Eksistens. Den var bygget for ubevilgede Penge, Pengene til den var taget paa de provisoriske Finanslove, der ikke var vedtaget af Rigsdagen. Men et Led i Forliget var det, at der paa Finansloven bevilgedes 50,000 Kr. til dens Vedligeholdelse, og den skulde have fornødent Artilleri og Bemanding. Til Gengæld skulde der ved Hærloven fastsættes, at kun 5,300 Rekrutter skulde udskrives aarligt. Hidtil var de værnepligtiges Tal steget med Folkemængden. I 1893 var det 6,803. Det mindre Tal vilde da mindske den personlige Værnebyrde og give en Nedgang i Hærudgifterne. Endvidere blev alle de provisoriske Love udleveret Folketinget til Forkastelse, og ved en Rigsdagsbeslutning skulde fastsættes Regler for Vedtagelse af en midlertidig Finanslov, hvis en ordinær ikke var vedtaget ved Finansaarets Udgang. Endvidere gav Rigsdagsbeslutningen Bestemmelser, der skulde hindre provisoriske Loves fortsatte Bestaaen. Endelig understregedes det, at Danmarks Forsvarsvæsen kun havde Neutralitet som Maal, og Regeringen opfordredes til ved gunstig Lejlighed at søge Danmarks Neutralitet anerkendt.

Et vigtigt Forhold, som det forhandlende Venstre lagde megen Vægt paa, blev derimod ikke klart aftalt. Det var Spørgsmaalet om Ministeriet Estrups Fratræden. Noget bindende Løfte om Afgang blev ikke givet. Men de Højremænd, der forhandlede paa Højres Vegne, erklærede, at Ministeriets Afgang vilde finde Sted i nær Fremtid, og den Erklæring, som Estrup senere fremsatte i Landstinget, var kendt af det forhandlende Venstres Medlemmer, men tilfredsstillede dem ingenlunde.

Ikke mindst denne Uvished angaaende Estrups Tilbagetræden eller Bliven og Manglen af faste Aftaler om et nyt Ministeriums Sammensætning skabte en Spaltning i det forhandlende Venstre.

Overenskomsten drøftedes i Partimøder den 29. og 30. Marts. Den 29. om Aftenen samledes Partiets Medlemmer i Grosserer Johan A. Neiiendams Hjem. Forhandlingen blev meget bevæget. Bojsen gjorde Rede for Forligsbetingelserne og oplæste den Erklæring, som Estrup vilde afgive. Bojsen anbefalede varmt at

modtage Overenskomsten, men han undlod, bemærker Neergaard i sine Erindringer, at sætte den Trumf paa, at han personlig vilde staa og falde med Sagen. Høgsbro talte dernæst og angreb stærkt Overenskomsten, især fordi den ikke medførte Estrups øjeblikkelige Afgang. Albertis Tale virkede i høj Grad overraskende. Den almindelige Mening var, at han var afgjort Forligsven. Men ogsaa han fandt Estrups Erklæring ganske utilfredsstillende. Kun en juridisk bindende skriftlig Erklæring kunde man tillægge Betydning. Høgsbros og Albertis Modstand gjorde stærkt Indtryk paa de vaklende, navnlig blandt Sjællænderne. Flere af dem vidste vel ligesom Alberti, at der i den sjællandske Bondestand var en voksende Misstemning mod Forlig. Mange bad dog om at maatte »sove paa det«, og den endelige Afgørelse blev derfor udsat til næste Dag, Fredag den 30. Kl. 9. I Nattens Løb blev der agiteret stærkt baade af Tilhængere og Modstandere, og ved Mødet Fredag Formiddag lagde Bojsen ikke Skjul paa, at han vilde udtræde af Folketinget, hvis Forliget ikke kunde gennemgøres. Ved Afstemningen blev afgivet 22 Ja og 16 Nej, et Resultat, der for de ledende var langt ugunstigere end ventet, og Bojsen mente, at nu var Slaget tabt. Men han erklærede dog, at kunde der sikres 25 Stemmer, vilde han anse det for muligt at føre Sagen igennem. Det lykkedes at omstemme én af dem, der havde stemt Nej, og et Medlem, der paa Grund af Bortrejse ikke havde været til Stede, erklærede, at han vilde stemme for Forliget. Desuden meldte »Løsgængeren« Kaptajn W. Dinesen sig efter Aftale med Neergaard midlertidig ind i det forhandlende Venstres Gruppe og vilde stemme for Forliget. Forligsvennerne inden for Partiet raadede da over 25 Stemmer, Modstanderne over 15. Blandt disse sidste var foruden Høgsbro og Alberti ogsaa Gaardejer Ole Hansen, Bringstrup.

Hørup og Høgsbro. »Frisk Mod«. Karrikatur i »Puk« 1891.

Spaltningen bragte ikke Forliget i Fare. Men den gav Modstanderne øget Styrke, og dette satte Spor i de kommende Dages Politik.

Bergianerne og Hørupperne var mod Forlig. Vi skal ikke slutte Forlig, sagde de. Vi skal roligt vente, til den Dag oprinder, da Højre kommer og beder om en

ordinær Finanslov, eller Ministeriet gaar sin Vej. Da er Sejren vundet for Demokratiet. Men et Forlig, hvordan det end er, vil være en Ydmygelse for Venstre og betyde en Anerkendelse af Højres og Regeringens grundlovsbrydende Politik.

Søndag den 1. April kom Fællesudvalgets Indstilling om Finansloven og derefter selve Finansloven til eneste Behandling i Folketinget Kl. 12, i Landstinget Kl. 1½. I Folketinget anbefalede Bojsen som Ordfører for Fællesudvalget Overenskomsten. Hans Tale var baade maadeholdende og klog. Han udtalte, at Forstaaelsens Vej var den eneste Vej, ad hvilken Maalet kunne naas. Og Maalet var: at jordfæste Provisoriet saaledes, at det ikke i nogen overskuelig Tid kunde opstaa paa ny. Provisorietidens Efterladenskaber kan man dele i to Grupper, sagde Bojsen: Nogle af dem kan let fjernes. Til disse hører bl. a. de provisoriske Love om Gendarmer og Presseforseelser. Men der er andre, om hvilke man maa sige: De kan ikke ventes fjernede. Da Bojsen derefter nævnede, at dette navnlig gjaldt Københavns Befæstning, lød der Hørraab, og Bojsen fortsatte: »Ja! De, som tror, som *for Alvor* tror, at disse Anlæg kan blive revne ned, dem tør vi ikke opfordre til at følge med i denne Afgørelse, som jeg tilraader her, men lige saa vist er det, at alle de, der ser rent praktisk og sundt paa Forholdene, de vil indrømme mig, at trods det, at disse Ting er kommen til Stede mod vor Vilje — og jeg vil føje til, at jeg for mit Vedkommende aldrig ændrer min Opfattelse af disse Ting, jeg vil formentlig, saa længe jeg lever, vedblive at anse Københavns Befæstning som en uheldig Foranstaltning og være en Modstander deraf . . . (Afbrydelse) . . . Ja! det er rigtigt, men ikke desto mindre er jeg sundt dømmende nok til at se, at disse Ting kan ikke ventes fjernede.«

Bojsen gav derefter en Oversigt over alle Forligsbetingelserne. Slutningen af hans Tale lød saaledes: »Jeg tror at kunne anbefale denne Løsning som en Udvej, ja, den eneste mulige Udvej ud af det Uføre, hvori vi nu i saa lang Tid har befundet os. Vi maa og skal nu gaa en ny Tid i Møde, hvor vi kan være enige om fra alle Sider at tage fat saaledes, at Grundloven bliver mere end et tomt Ord, men bliver Liv og Kraft iblandt os.«

Efter at Estrup havde fremsat nogle korte Bemærkninger, fik Ole Hansen, J. C. Christensen, C. Hage, Jens Busk, Alberti o. fl. Ordet. At J. C. Christensen vilde gaa haardt imod var ventet, men overraskende virkede det, at Ole Hansen, der endnu formelt hørte til Bojsens Parti, brugte meget stærke Ord om det forestaaende. Hvis dette Forslag vedtages, sagde han, betyder det, at Folketinget

I NEDERSTE RÆKKE: M. C. B. NIELSEN, WISTOFT, S. JØRGENSEN, F. BOJSEN, N. I. LARSEN, KL. BERNTSEN, KR. JENSEN, R. CLAUSSEN, KR. HØJMARK, N. NEERGAARD, CL. NIELSEN.

I ØVERSTE RÆKKE: CHR. HANSEN, H. HOLM, H. JØRGENSEN, R. NIELSEN, KR. LOHMANN, I. P. DALSGAARD, JENSEN-TOUSTRUP, BÖDTCHER, J. OUSEN, I. K. LARSEN, J. PEDERSEN, SLOTH, B. JENSEN, J. MORTENSEN, S. SVENDSEN, C. RAVN, J. BERTHELSEN, CHR. NIELSEN. (W. DINESEN, „BOGANIS", VAR AFGAAET VED DØDEN).

Medlemmer af det forhandlende Venstre, som stemte for Forliget 1894.

falder paa Knæ for Retsbrudets Mænd, og der vil blive tilføjet Folketinget den største Ydmygelse, der nogen Sinde er bleven det til Del.

J. C. Christensens Tale var baaret af megen Bitterhed. Det forenede Højre kaldte han haanende de to Partier, der stod sammen om Forliget. Bojsen og hans Tilhængere anerkender nu, sagde han, Københavns Befæstning, som Ministeriet har ladet bygge mod Folkets Vilje og mod Lov og Ret. Stærkt gjorde han gældende, at det moderate Venstre havde lovet Vælgerne et Forlig, men det, man nu gik med til, var ren og skær Underkastelse og ikke andet. De moderate Forligsmænd kan nu rejse hjem til Vælgerne og sige: »Vi har spyttet paa vore egne Handlinger og ædt vore egne Ord i os igen.« J. C. Christensen vendte sig derefter mod Agrarforeningens Folk, der virksomt havde arbejdet for Forliget. Agrarerne sagde, udtalte han, at de vilde danne en Forening for Landbruget, altsaa en upolitisk Forening, men da de saa havde dannet denne Forening, saa kastede de Hammen, og saa kastede de sig ind i Politik og kom og sagde, at de vilde have Forlig. Men de Herrer maa ikke tro, at de dermed har tilvejebragt Enighed her i Landet. De har kun saaet en ond Sæd, som atter vil faa Landbrugerne til at leve i den mest oprivende Kamp indbyrdes. I Slutningen af Talen vendte J. C. Christensen tilbage til sin Paavisning af, at det, som de moderate Forligsvenner nu gennemførte, ikke var det, de havde lovet Vælgerne. Nu søndertræder de deres egen Fortid og æder deres egne Ord. Men saa passer det ogsaa udmærket, at de gaar sammen med Højre. For dette Partis Ord og Handlinger har ofte staaet i Modstrid til hinanden. Højres Vej er en Vej bestrøet med brudte Løfter og brudte Ord. De to Partier passer til visse godt sammen. Haanende og bittert rettede J. C. Christensen sine Slutningsbemærkninger til de to Forligspartier: »De Herrer fører deres Sag igennem, det er sikkert; men naar de nu i Dag har ført deres Sag igennem, gjorde de smukt i, hvis de lod en af deres Ordførere, f. Eks. det ærede Medlem for Præsto Amts 6te Valgkreds (Bojsen), som jo er Teolog, kalde hele Menigheden sammen til Aftensang ovenpaa og lod ham præke over et Ord, som staar i Peters Brev, og som lyder saaledes: Hunden vender sig til sit eget Spy.«

Ogsaa C. Hage talte mod Overenskomsten, men i maadeholdende Vendinger. Jens Busk derimod brugte stærke Ord: Jeg anbefaler dem, der ikke har Lyst til at gaa over til Højre, sagde han i Slutningen af sin Tale, at stemme mod den Forsmædelse, som sker her mod vor Frihed. Forliget anerkender Provisorierne og Fæstningen fuldt ud og uden Knaphed.

I en kort Tale til sidst gav Bojsen Svar til forskellig Side. Han udtalte bl. a.,

idet han hentydede til Københavns Befæstning, at der dog var Forskel paa at erkende, at en Ting er til, og at godkende dens Oprindelse. Den Overenskomst, der forhandledes, godkendte ikke de provisoriske Foranstaltninger.

Ved Afstemningen, der blev foretaget ved Navneopraab, vedtoges Forliget med 54 Stemmer mod 44. Tre var fraværende paa Grund af Sygdom, og Formanden (Høgsbro) kunde ikke stemme. Af de 54 var 29 Højremænd og 25 forhandlende Venstremænd. Blandt de 44 var 14, der endnu formelt tilhørte det forhandlende Venstre. Efter at Fællesindstillingen var vedtaget, kom Finanslovforslaget 1894—95 til Afstemning. 54 stemte for, 43 imod, fire var fraværende. Mødet sluttede Kl. 5½.

Da Afstemningen var til Ende, gik Edvard Brandes, der havde stemt Nej, hen til Bojsen og ønskede ham til Lykke. Naturligt nok svarede Bojsen, om Brandes vilde gøre Nar af ham. Men denne sagde, at han havde Respekt for Realiteter, og han vilde erkende, at Bojsen havde handlet modigt, men sandsynligvis ogsaa politisk talt vilde knække sin Hals paa Forliget.

I Landstinget varede Forhandlingen om Fællesindstillingen og Finansloven fra Kl. 1½ til 4[20]. Her var Højremanden, Generalauditør H. C. Steffensen Ordfører for Forligsgrupperne. Dyrlæge Caspersen, Langeland, talte mod Forliget. Jeg maa komplimentere Højre, sagde han, for den Handel, det har gjort; det har gjort det godt. Dets Makkere har jo ikke faaet det mindste, der har nogen nævneværdig Værdi. Men Hovedordføreren mod Forslaget i Landstinget var N. P. Madsen-Mygdal. Det, der sker i Dag, sagde han, er det største Nederlag, vi har kendt i dette Land, siden vi fik den frie Forfatning. Den 1. April 1894 er en sørgeligere Dag i vor Historie end den 28. Juli 1866. Det, der sker, er ikke Vejen til Fred. Et gammelt Ord siger: Falsk Fred gør ny Krig, og det er falsk Fred, der sluttes i Dag. Hvis de Venstremænd, der i Dag slutter Forlig med Højre, sidste Valgdag havde sagt til deres Vælgere: Vi vil slutte Forlig paa de Vilkaar, som nu er aftalte, da vilde de være faldne som Fluer. Men, sluttede Madsen-Mygdal, Retsfølelsen i vort Folk vil vokse sig stærkere og stærkere, og den Dag vil komme, da Grundloven atter vil sejre.

Fra det forhandlende Venstres Side talte Redaktørerne Thomas Nielsen (»Vejle Amts Folkeblad«) og Jørgen Pedersen (»Fyns Tidende«). Den første nærede det sikre Haab, at Forliget ikke vilde føre til nye Krige. Men Hovedforsvaret førtes af Jørgen Pedersen. Han fremhævede, at sammenlignede man den Myndighed og Indflydelse, Rigsdagen vilde faa, hvis Forliget blev vedtaget, med den,

Rigsdagen hidtil havde haft, navnlig i de sidste ni Aar, saa var der god Grund til Glæde over Forandringen. Overenskomsten udvider Rigsdagens Magt og Indflydelse, sagde han, og benytter Rigsdagen den Magt, den nu erhverver sig, fuldt ud, forstandigt og forsigtigt, saa vil Demokratiet faa den Magt og Indflydelse, som det med Rette har Krav paa.

Ved Afslutningen af Forhandlingen i Landstinget — betegnende nok i Landstinget — afgav Estrup en Erklæring, hvori han i vage Udtryk bebudede sin Afgang. Han udtalte sin Glæde over, at der nu kunde vedtages en regelmæssig Finanslov ved Imødekommen mellem Rigsdagens Afdelinger og Regeringen, og sagde derefter, idet han nøje fulgte sit Manuskript: »Jeg vil dertil føje, at det ogsaa for mit personlige Vedkommende i høj Grad vilde glæde mig, om et Forlig kom i Stand, da dette vilde give mig grundet Forventning om, at en Samvirken mellem Rigsdagens Afdelinger, der sikrede en rolig Samfundsudvikling, vilde bringe mig Udsigt til at befries fra min Stillings Besvær«.

Landstinget vedtog Fællesindstillingen med 47 Stemmer mod 8, Finansloven med 46 mod 8. Alle otte Medlemmer af det forhandlende Venstre i Landstinget stemte for Forslaget.

I de følgende Dage behandledes de til Forliget hørende Sager: Hærloven, Rigsdagsbeslutningen, der for det forhandlende Venstre var Kernen i Forliget, og Jernbaneforslagene blev vedtaget, medens de provisoriske Love forkastedes. Den 2. Maj sluttede Rigsdagen sine Møder.

Provisorietiden var endt ad Forligets Vej. Men der var ingen, der rigtig følte nogen befriende Glæde derover. Det forhandlende Venstre havde ikke vundet nogen politisk Sejr, men kun opnaaet en taalelig Fredsslutning. Med disse Ord tegner en af Forligets virksomme Venner, N. Neergaard, Stillingen, som den var. Bojsens Parti stod splittet. Der raadede Usikkerhed med Hensyn til, hvor »de 15« vilde gaa hen. De var endnu formelt Medlemmer af det forhandlende Venstre, men deltog ikke i dets Partimøder. Fra forskellig Side blev der arbejdet paa at faa det delte Parti samlet igen. Men Alberti sagde aabenhjertigt: Vi er kede af at være menige af anden Klasse. Han anede, at Fremtiden groede andet Steds end i Bojsens Parti. Men da J. C. Christensen i April søgte at vinde Tilslutning til en offentlig Fællesudtalelse fra alle Forligsmodstandere, mødte han dog Modstand fra et Flertal af »de 15«. Og hans Plan strandede.

Mest Utryghed vakte dog Estrups vage Erklæring, der ikke angav noget Tidspunkt for hans Afgang, ja, ikke engang indeholdt noget bindende Løfte om

Løbeseddel
til
Sorø Amtstidende.

Lørdag Morgen den 31te Marts 1894.

Forliget.

Kjøbenhavn, den 31te Marts (Morgen).

Som vi har forudsat, er Forliget denne Gang blevet til Virkelighed. Et Telegram fra Ritz. Bur. melder: Forliget afsluttet. De Forhandlende har vel ikke været absolut enige, men der er dog Majoritet for Forliget, og Partiet er aldeles ikke sprængt. Overskudet paa Finansloven sættes til 2,830,000 Kr. De provisoriske Bevillinger, Gendarmer etc., udgaar af Finansloven. I Dag vil der ved Mødets Begyndelse i Folketing og Landsting af Højres og Venstres Bestyrelser blive indbragt følgende Forslag til Beslutninger:

1) Er en ordinær Finanslov ej bevilget inden 1ste April, bevilges en midlertidig Finanslov af nærmere bestemt Indhold;
2) Naar forelobige Love udstedes i Henhold til Grundlovens § 25, skal de forelægges til Beslutning inden Samlingens Slutning i begge Ting;
3) Man forbeholder sig Ret til at gøre Ansvar gældende mod Ministeriet for Kjøbenhavns Befæstning og andre provisoriske Foranstaltninger. Der kan derfor ikke i mulige Bevillinger ses nogen Godkendelse af Befæstningsanlæg og andre provisoriske Foranstaltninger (Frilager, Skolebygninger etc.);
4) Forsvaret ordnes med det Maal for Øje: at værge Landets Neutralitet, hvilken søges anerkendt og respekteret.

I Morgen (Søndag) kommer Finansloven til Forhandling i begge Ting, og samme Dag sættes tillige Hærloven til Forhandling i Folketinget.

Et senere modtaget **Privattelegram** melder: Forliget er nu gaaet i Orden. Fællesudvalget er Fredag Aften med 23 St. mod 7 enedes om Fællesindstilling til en ordinær Finanslov, der udviser et Overskud af 2,830,000 Kr. Provisorierne udleveres, og gennem en af et Flertal i begge Ting vedtaget Rigsdagsbeslutning stabes Garantier mod Gentagelse.

Forliget maa i det hele anses for fuldt tilfredsstillende for Venstre. Ministeriet gaar af inden næste Samling. Indeværende Rigsdag vil efter nogle Dages Ophold blive fortsat; bl. andet kan Slagelse—Værslev-Banen og nogle Agrarlove ventes gennemførte. Forliget er tiltraadt af omtrent hele Højre og ca. 25 Folketingsmænd af det forhandlende Venstre. Alberti, O. Hansen, H. Jørgensen og A. Sørensen m. flere er ikke gaaet med, men har lovet ikke at skille sig ud af Partiet.

Faksimile af »Sorø Amtstidendes's Løbeseddel 31. Marts 1894.

Fratræden. Var Estrup gaaet samtidig med Forligets Afslutning, vilde det forhandlende Venstres Stilling have været langt gunstigere. Men han blev siddende Maaned efter Maaned. Og Højres Blade og Talere beredte i den Tid Bojsen og hans Parti adskillige Vanskeligheder. Estrups Erklæring i Landstinget er jo slet ikke forpligtende, sagde og skrev man. Han kan godt blive paa sin Post et Par Rigsdagssamlinger for at se, om der virkelig kommer Samarbejde mellem Tingene. Hvorfor skulde Estrup dog gaa, sagde Højres Talere, nu da han staar som Sejrherre og baade er Folketingets og Landstingets Minister. De Højremænd, der havde været virksomme for Forliget, brugte ganske vist ikke disse Vendinger. Men de tog heller ikke offentlig Afstand fra dem.

At Estrup var besluttet paa at træde tilbage inden næste Rigsdagssamling, er dog sikkert nok. Ved en Middag paa Skaføgaard den 27. Juni, hvori Kongen og Kronprins Frederik deltog, udtalte Kongen, at han havde det sikre Haab, at han maatte beholde Estrup som sin Raadgiver i sin Levetid. Hertil svarede Estrup, »at han nu havde naaet Støvets Aar og følte, at han kunde trænge til en rolig Livsaften. Da man nu maatte haabe, at vi efter dette Aars Begivenheder gik en rolig og ærlig Arbejdstid i Møde, troede han, at Arbejdet vilde lettes, naar en anden Mand end netop han stod i Spidsen for Regeringen.«

Og endelig 1. August indgav Estrup sin Afskedsbegæring. Den 7. traadte han tilbage. Samme Dag udnævntes en ny Højreregering med Reedtz-Thott som Chef. Han havde siden 1892 været Udenrigsminister. Ogsaa andre af Estrups Ministre gik med over i den nye Regering: Hørring, Nellemann og Ravn. Det skete betød da slet ikke noget Systemskifte. Et Personskifte uden Systemskifte laa i Højres Linie. Men et Samlingsministerium af Venstre og Højre vilde have ligget i Forligets Linje. Naturligst havde det været, at det nye Ministerium var bleven et ganske nyt, og at nogle af de moderate Ledere havde overtaget nogle af Pladserne i det, skrev J. C. Christensen i 1898. Og til N. Neergaard udtalte han omtrent paa samme Tid: »Forligets største Skavank var, at det forhandlende Venstre ikke sikrede sig, at i det mindste enkelte af dets Mænd fik Sæde i det nye Ministerium.«

Paa afgørende Sted synes et Samlingsministerium dog slet ikke at have været paa Tale. Enkelte forhandlende Højremænd ønskede et saadant Ministerium, »men den gamle [Estrup] var ond dengang; han vilde ikke«. Saaledes forklarede Landstingsmand, Grev Ahlefeldt Stillingen i en Samtale med Neergaard.

Et Samlingsministerium laa i Virkeligheden uden for Mulighedernes Grænse.

Havde det forhandlende Venstre stillet Krav derom, var Forliget slet ikke kommen i Stand. Og noget godt vilde det ikke have bragt hverken for de Venstremænd, der skulde have taget Plads i det, eller for Udviklingen i det lange Løb.

Det blev da et rent Højreministerium, om end af blegere Farve, der afløste Estrups Regering. Høgsbro skriver herom i sin Dagbog, at Ministerskiftet forekom ham »at være en hån mod venstre og et vidnesbyrd om, at højre havde magten og vilde bruge den trods de 25«.

Med Forligets Afslutning ender en Kamptid i vor politiske Historie. Men det forhandlende Venstre gik en trang Tid i Møde. Det forblødte sig ved Forliget, og mange Aar skulde hengaa, inden dets Mænd igen fik Magt og Indflydelse. Forligsmodstanderne havde Medbør. J. C. Christensen blev de kommende Aars centrale Venstreskikkelse.

LITTERATUR

M. P. Friis og Henr. Hansen: Forhandlingspolitiken 1890—92 (1892) — Frede Bojsen: Lovgivningsværket 1890—95 og dets Følger (1898) — Rigsdagstidende 1893—94 — Dansk Udsyn 1926 (Hans Lund: Sofus Høgsbros Dagbog 1894) — Tilskueren 1894 (Afhandlinger om Forliget af J. F. Scavenius, N. Neergaard, Vilh. Lassen og Herman Trier) — J. C. Christensen: Venstrereformpartiet (1898) — Klaus Berntsen: Erindringer, III (1925) — N. Neergaard: Erindringer 1854—94 (1935) — K. G. Brøndsted: J. B. S. Estrup (1925) — Povl Engelstoft: Estrup (Dansk Udsyn 1925) — V. Hørup i Skrift og Tale, III (1904) — E. Henrichsen: Mændene fra Forfatningskampen, I—II (1913—14). — N. J. Larsen: Erindringer fra Kamppolitikens Dage (1923).

MINISTERIERNE

22. Marts 1848—7. August 1894

MINISTERIET MOLTKE I. (Martsministeriet).

Udnævnelsesdatum 22. Marts 1848.

Premierminister og Finansminister: A. W. Moltke.
Udenrigsminister: F. M. Knuth.
Justitsminister: C. E. Bardenfleth.
Minister for Kirke- og Skolevæsenet: D. G. Monrad.
Handelsminister: C. A. Bluhme.
Krigsminister: A. F. Tscherning.
Marineministre:
A. W. Moltke til 6. April, derefter
C. C. Zahrtmann.
Ministre uden Ministerium:
L. N. Hvidt til 1. November og
P. M. Orla Lehmann.
Foreløbig Minister for Hertugdømmerne: C. Th. A. Scheel-Plessen til 24. Marts.

MINISTERIET MOLTKE II. (Novemberministeriet).

Udnævnelsesdatum 16. November 1848.

Premierminister: A. W. Moltke.
Udenrigsministre:
A. W. Moltke til 6. August 1850, derefter
H. C. Reedtz.
Finansminister: W. C. E. Sponneck.
Indenrigsministre:
P. G. Bang til 21. September 1849, derefter
M. H. Rosenørn.
Justitsminister: C. E. Bardenfleth.

Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet: J. N. Madvig.
Krigsminister: C. F. Hansen.
Marineministre:
C. C. Zahrtmann til 10. August 1850,
C. L. C. Irminger til 25. November 1850, derefter
C. E. van Dockum.
Minister uden Ministerium: H. N. Clausen.
Minister for Slesvig: F. F. Tillisch fra 5. Marts 1851.

MINISTERIET MOLTKE III. (Juliministeriet).
Udnævnelsesdatum 13. Juli 1851.

Premierminister: A. W. Moltke.
Udenrigsminister: H. C. Reedtz.
Finansminister: W. C. E. Sponneck.
Indenrigsminister: F. F. Tillisch.
Justitsminister: A. W. Scheel.
Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet: J. N. Madvig.
Krigsminister: J. S. Fibiger.
Marineminister: C. E. van Dockum.
Minister uden Ministerium: C. Moltke.
Minister for Slesvig: C. E. Bardenfleth.

MINISTERIET MOLTKE IV. (Oktoberministeriet).
Udnævnelsesdatum 18. Oktober 1851.

Premierminister: A. W. Moltke.
Udenrigsminister: C. A. Bluhme.
Finansminister: W. C. E. Sponneck.
Indenrigsminister: F. F. Tillisch.
Justitsminister: A. W. Scheel.
Ministre for Kirke- og Undervisningsvæsenet:
J. N. Madvig til 7. December 1851, derefter
P. G. Bang.
Krigsminister: C. J. Flensborg.
Marineminister: C. E. van Dockum.
Minister for Slesvig: C. E. Bardenfleth.

MINISTERIET BLUHME I. (Januarministeriet).

Udnævnelsesdatum 27. Januar 1852.

Premierminister og Udenrigsminister: C. A. Bluhme.
Finansminister: W. C. E. Sponneck.
Indenrigsminister: P. G. Bang.
Justitsminister: A. W. Scheel.
Ministre for Kirke- og Undervisningsvæsenet:
P. G. Bang til 3. Juni 1852, derefter
C. F. Simony.
Krigsminister: C. F. Hansen.
Marineminister: St. A. Bille.
Minister for Slesvig: C. Moltke.
Minister for Holsten og Lauenborg: H. A. Reventlow-Criminil.

MINISTERIET ØRSTED.

Udnævnelsesdatum 21. April 1853.

Premierminister: A. S. Ørsted.
Udenrigsminister: C. A. Bluhme.
Finansminister: W. C. E. Sponneck.
Indenrigsministre:
A. S. Ørsted til 29. April 1854, derefter
F. F. Tillisch.
Justitsminister: A. W. Scheel (A. S. Ørsted vikarierede fra 10. Maj til 12. December 1854).
Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet: A. S. Ørsted.
Krigsminister: C. F. Hansen.
Marineminister: St. A. Bille.
Minister for Slesvig: C. Moltke.
Minister for Holsten og Lauenborg: H. A. Reventlow-Criminil.

MINISTERIET BANG.

Udnævnelsesdatum 12. December 1854.

Premierminister: P. G. Bang til 12. Oktober 1855 og Konseilspræsident fra 12. Oktober 1855.

Udenrigsministre:
W. H. B. Scheel-Plessen til 15. Januar 1855, derefter
L. N. Scheele.
Finansminister: C. C. G. Andræ.
Indenrigsministre:
P. G. Bang til 18. Februar 1856,
C. F. Simony til 4. Juni 1856, derefter
I. J. Unsgaard.
Justitsministre:
A. W. Scheel til 15. Januar 1855, derefter
C. F. Simony.
Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet: C. C. Hall.
Krigsministre:
M. Lüttichau til 25. Maj 1856, derefter
C. C. Lundbye.
Marineminister: O. W. Michelsen.
Minister for Monarkiets fælles indre Anliggender: P. G. Bang fra 16. Oktober 1855.
Ministre for Slesvig:
P. G. Bang til 13. December 1854,
H. I. A. Raasløff til 18. Februar 1856,
C. C. Hall til 18. Juni 1856, derefter
F. H. Wolfhagen.
Minister for Holsten og Lauenborg: L. N. Scheele.

MINISTERIET ANDRÆ.

Udnævnelsesdatum 18. Oktober 1856.

Konseilspræsident og Finansminister: C. C. G. Andræ.
Udenrigsministre:
L. N. Scheele til 17. April 1857, derefter
O. W. Michelsen.
Indenrigsminister: A. F. Krieger.
Justitsminister: C. F. Simony.
Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet: C. C. Hall.

Krigsminister: C. C. Lundbye.
Marineminister: O. W. Michelsen.
Minister for Monarkiets fælles indre Anliggender: I. J. Unsgaard.
Minister for Slesvig: F. H. Wolfhagen.
Ministre for Holsten og Lauenborg:
L. N. Scheele til 17. April 1857, derefter
C. C. Lundbye.

MINISTERIET HALL I.

Udnævnelsesdatum 13. Maj 1857.

Konseilspræsident: C. C. Hall.
Udenrigsministre:
O. W. Michelsen til 10. Juli 1858, derefter
C. C. Hall.
Finansministre:
C. C. G. Andræ til 10. Juli 1858,
A. F. Krieger til 6. Maj 1859, derefter
C. E. Fenger.
Indenrigsministre:
A. F. Krieger til 26. Juli 1858,
I. J. Unsgaard til 6. Maj 1859, derefter
A. F. Krieger.
Justitsminister: C. F. Simony.
Ministre for Kirke- og Undervisningsvæsenet:
C. C. Hall til 6. Maj 1859, derefter
D. G. Monrad.
Krigsminister: C. C. Lundbye.
Marineminister: O. W. Michelsen.
Minister for Monarkiets fælles indre Anliggender: I. J. Unsgaard til 26. Juli 1858.
Minister for Slesvig: F. H. Wolfhagen.
Minister for Holsten og Lauenborg: I. J. Unsgaard.

MINISTERIET ROTWITT*).

Udnævnelsesdatum 2. December 1859.

Konseilspræsident:

C. E. Rotwitt til 8. Februar 1860, derefter fungerede

C. F. A. B. Blixen-Finecke.

Udenrigsminister: C. F. A. B. Blixen-Finecke.

Finansminister: R. Westenholz.

Indenrigsminister: J. C. Jessen.

Justitsministre:

C. E. Rotwitt til 8. Februar 1860, derefter

J. C. Jessen.

Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet: V. A. Borgen.

Krigsminister og Marineminister: H. N. Thestrup.

Minister for Slesvig: C. F. A. B. Blixen-Finecke.

Minister for Holsten og Lauenborg: C. E. Rotwitt til 8. Februar 1860, derefter R. Westenholz.

MINISTERIET HALL II.

Udnævnelsesdatum 24. Februar 1860.

Konseilspræsident og Udenrigsminister: C. C. Hall.

Finansminister: C. E. Fenger.

Indenrigsministre:

D. G. Monrad til 15. September 1861, derefter

P. M. Orla Lehmann.

Justitsminister: A. L. Casse.

Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet: D. G. Monrad.

Krigsministre:

H. N. Thestrup til 13. August 1863, derefter

C. C. Lundbye.

Marineminister: St. A. Bille.

Minister for Slesvig: F. H. Wolfhagen.

Ministre for Holsten og Lauenborg:

H. I. A. Raasløff til 30. Marts 1861, derefter

C. C. Hall.

*) Efter Konseilpræsidentens Død 8. Februar 1860 indgav samtlige Ministre deres Dimission og entlediges 24. Febr. 1860.

MINISTERIET MONRAD.

Udnævnelsesdatum 31. December 1863.

Konseilspræsident og Finansminister: D. G. Monrad.

Udenrigsministre:

D. G. Monrad til 8. Januar 1864, derefter

G. J. Quaade (D. G. Monrad vikarierede fra 3. April til 6. Juli).

Indenrigsministre:

C. L. V. R. Nutzhorn til 10. Maj 1864, derefter

H. R. Carlsen.

Justitsminister: A. L. Casse.

Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet: C. T. Engelstoft.

Krigsminister: C. C. Lundbye til 18. Maj 1864, derefter

C. E. Reich.

Marineminister: O. H. Lütken.

Minister for Slesvig: C. F. Simony til 24. Januar 1864, derefter

C. G. V. Johannsen.

Minister for Holsten og Lauenborg: D. G. Monrad.

MINISTERIET BLUHME II.

Udnævnelsesdatum 11. Juli 1864.

Konseilspræsident og Udenrigsminister: C. A. Bluhme.

Finansminister: C. G. N. David.

Indenrigsminister: F. F. Tillisch.

Justitsministre:

E. S. E. Heltzen til 30. Marts 1865 (G. J. Quaade vikarierede fra 30. Marts til 7. April 1865), derefter

C. J. C. Bræstrup.

Ministre for Kirke- og Undervisningsvæsenet:

E. S. E. Heltzen til 30. Marts 1865 (G. J. Quaade vikarierede fra 30. Marts til 7. April 1865), derefter

C. J. C. Bræstrup.

Krigsminister: C. F. Hansen.

Marineminister: O. H. Lütken.

Ministre uden Ministerium:

G. J. Quaade til 13. Maj 1865, derefter

C. Moltke til 5. Juli 1865.
Minister for Slesvig: C. G. V. Johannsen til 18. November 1864.
Minister for Holsten og Lauenborg: C. A. Bluhme til 16. November 1864.

MINISTERIET FRIJS.

Udnævnelsesdatum 6. November 1865.

Konseilspræsident og Udenrigsminister: C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs.
Finansminister: C. A. Fonnesbech.
Indenrigsminister: J. B. S. Estrup til 22. September 1869, derefter
W. Haffner.
Justitsministre:
C. P. G. Leuning til 21. Juli 1867,
C. P. T. Rosenørn-Teilmann til 10. August 1868, derefter
C. L. V. R. Nutzhorn.
Ministre for Kirke- og Undervisningsvæsenet:
C. P. T. Rosenørn-Teilmann til 4. September 1867,
P. C. Kierkegaard til 6. Marts 1868 (C. A. Fonnesbech vikarierede til 15. Marts 1868),
A. S. Hansen til 22. September 1869, derefter
E. E. Rosenørn.
Krigsministre:
J. V. Neergaard til 29. September 1866,
W. R. Raasløff til 19. April 1870.
Marineministre:
H. H. S. Grove til 17. August 1866 (J. B. S. Estrup vikarierede fra 26. Juli til 17. September 1866),
C. E. van Dockum til 1. November 1867,
O. F. Suenson til 22. September 1869, derefter
W. R. Raasløff til 19. April 1870.

MINISTERIET HOLSTEIN-HOLSTEINBORG.

Udnævnelsesdatum 28. Maj 1870.

Konseilspræsident: L. H. C. H. Holstein.
Udenrigsminister: O. D. Rosenørn-Lehn.

Finansministre:

C. E. Fenger til 25. Marts 1872 (Holstein vikarierede til 1. Juli 1872), derefter

A. F. Krieger til 20. Juni 1874.

Indenrigsminister: C. A. Fonnesbech.

Justitsministre: A. F. Krieger til 26. Juni 1872, derefter

C. S. Klein.

Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet: C. C. Hall.

Krigsministre:

W. Haffner til 23. December 1872, derefter

C. A. F. Thomsen.

Marineministre:

W. Haffner til 23. December 1872,

C. A. F. Thomsen til 21. Maj 1873, derefter

N. F. Ravn.

MINISTERIET FONNESBECH.

Udnævnelsesdatum 14. Juli 1874.

Konseilspræsident og Finansminister: C. A. Fonnesbech.

Udenrigsminister: O. D. Rosenørn-Lehn.

Indenrigsminister: F. C. H. E. Tobiesen.

Justitsminister: C. S. Klein — tillige Minister for Island fra 1. August 1874.

Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet: J. J. A. Worsaae.

Krigsministre:

N. F. Ravn til 26. August 1874, derefter

P. F. Steinmann.

Marineminister: N. F. Ravn.

MINISTERIET ESTRUP.

Udnævnelsesdatum 11. Juni 1875.

Konseilspræsident og Finansminister: J. B. S. Estrup.

Udenrigsministre:

F. G. J. Moltke til 1. Oktober 1875,

O. D. Rosenørn-Lehn fra 11. Oktober 1875 til 21. Maj 1892, derefter

K. T. T. O. Reedtz-Thott fra 3. Juni 1892.

Indenrigsministre:

E. V. R. Skeel til 29. August 1884,
S. H. S. Finsen til 7. August 1885,
H. P. Ingerslev til 15. Januar 1894, derefter
H. E. Hørring.

Justitsminister og Minister for Island: J. M. V. Nellemann.

Ministre for Kirke- og Undervisningsvæsenet:

J. C. H. Fischer til 24. August 1880,
J. F. Scavenius til 6. Juli 1891, derefter
A. H. F. C. Goos fra 10. Juli 1891.

Krigsministre:

W. Haffner til 28. Juli 1887,
J. C. F. Dreyer til 4. Januar 1879,
W. F. L. Kauffmann til 1. April 1881,
N. F. Ravn til 12. September 1884, derefter
J. J. Bahnson.

Marineministre:

W. Haffner til 28. Juli 1877,
J. C. F. Dreyer til 4. Januar 1879, derefter
N. F. Ravn.

Minister for offentlige Arbejder: H. P. Ingerslev fra 15. Januar 1894.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Forord	7
Første Afsnit: Hans Jensen: Forudsætninger i Tiden før 1848	9— 58
Forudsætninger i Tiden før 1848	11— 12
Den danske Enevælde	12— 18
Enevældens store Reformværk	18— 23
Aandeligt og økonomisk Liv i første Tredjedel af det 19. Aarhundrede	24— 29
Stænderforsamlingerne	29— 39
De liberale og nationale Bevægelser	39— 45
Den »gudelige« Bevægelse	45— 49
Bondebevægelsen	49— 55
Den politiske Situation lige før 1848	55— 57
Litteratur	58
Fred. Nørgaard: Venstres Historie 1848—70	59—276
Andet Afsnit: Fra Frederik den Syvendes Tronbestigelse til Grundlovens Givelse.	
Kongeskiftet 1848	61— 67
Martsdagene 1848	68— 78
Bondevennerne og de Nationalliberale skilles	79— 83
Valgene til den grundlovgivende Rigsforsamling	84— 88
Den grundlovgivende Rigsforsamling	89— 94
Venstre og Grundloven	95—111
Litteratur	112
Tredje Afsnit: Venstres Førere.	
Anton Frederik Tscherning	115—125
Balthazar Christensen	125—132
Asmund Christian Gleerup	132—139
J. A. Hansen	140—152
Geert Winther	152—157
Litteratur	125, 132, 139, 152, 157

Side

Fjerde Afsnit: Fra Ejderpolitik til Helstatspolitik.
Ejderpolitikken forlades — Helstatspolitikken indledes ..... 161—169
Den første Folketingsperiode ..... 169—176

Femte Afsnit: I Helstatens Tegn 1852—58.
Folketingsvalg og Tronfølgelov ..... 179—182
Et Tidsbillede: To Folketingsvalg i 1853 ..... 182—188
Fra Kamp til Enighed om Fællesforfatningen ..... 188—205
Fællesforfatningens delvise Ophævelse ..... 205—206
Litteratur 206

Sjette Afsnit: Fremtrædende Bønder.
Jens Gregersen ..... 209—210
Christen Larsen ..... 210—213
Jens Jørgensen, Bjerregaard ..... 213—215
Jørgen Christensen ..... 215—217
Litteratur 217

Syvende Afsnit: Venstres Stilling til Kirke- og Skolespørgsmaal.
Et Lovforslag om Trosfrihed ..... 221—230
Sognebaandets Løsning ..... 230—232
For og imod Kirkeforfatning ..... 232—237
Skolelovgivning ..... 237—242
Litteratur 242

Ottende Afsnit: Indre og ydre Politik 1858—64.
Fæstespørgsmaalet ..... 245—246
Næringsfrihed ..... 246—248
Ministeriet Rotwitt ..... 248—251
Novemberforfatningen ..... 251—255
Kongeskiftet og Krigen ..... 255—259
Litteratur 259

Niende Afsnit: Fra Krigens Slutning til det forenede Venstres Dannelse 1864—70.
Den reviderede Grundlov ..... 263—270
De første Aar under den nye Grundlov ..... 270—276
Litteratur 276

Side

Frode Aagaard: Venstres Historie 1870—90 ..... 277—439

Tiende Afsnit: Den store Forfatningskamp begynder.
Det forenede Venstres Dannelse..... 279—283
Brydninger..... 283—285
Under Fremmarch ..... 285—299
Finanslovnægtelsen 1873. Skoleforslag ..... 300—307
Ministeriet Holstein forhandles bort 1874 ..... 307—312

Ellevte Afsnit: I Kamp mod Estrup.
Aarene før det første Provisorium..... 315—322
Den provisoriske Finanslov 1877 ..... 322—335
Det forenede Venstre sprænges ..... 335—347
Ophævelsen af § 5 ..... 347—349
Hærloven ..... 349—351
Det litterære Venstre ..... 351—359
Fronten mod Estrup udvides ..... 359—365
Visnepolitikken ..... 365—374
»Hvad skal det nytte?« ..... 375—378
De store Møder ..... 378—385
25. Juni 1884 ..... 385—390
Ny Deling af Venstre. Det danske Venstre og »Europæerne« 390—400
Kamppolitik ..... 400—409
Holstebromødet ..... 409—425
Forhandlingspolitikken indledes ..... 425—430
Fra det bristede Paaskeforlig til C. Bergs Død ..... 430—439
Litteratur 439

Tolvte Afsnit: Fra C. Bergs Død til Forligets Afslutning 1894 ..... 441—467
Den nye Socialpolitik. Af Hans Jensen ..... 443—455
Forudsætninger..... 443—448
Reformarbejdet. Alderdomsloven af 1891 ..... 448—453
Sygekasseloven af 1892. Den fortsatte Reformbevægelse.... 453—455
Litteratur 455
Forligspolitikken og dens Sejr. Af Fred. Nørgaard ..... 455—467
Litteratur 467
Ministerierne 22. Marts 1848—7. August 1894 ..... 468—477